

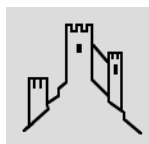
arquitectura civil

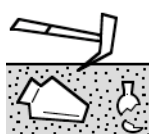
CASTELL

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 29 km
Accés: Pista
Indret: Des del nucli urbà, pel carrer dels Valls fins accedir a la pista que a mà esquerra s'enfila cap el turó del castell. A peu, podem accedir-hi des de la plaça Major pujant pel carrer Calvari.

Tipologia: Castell-Jaciment arqueològic
Època (Èpoques): ss. X-XI/s. XVII
Estat de conservació: Dolent
Estil: Romànic/Barroc
Interès: Alt

UTILITZACIÓ

Original: Militar/Defensa
Altres: Civil-religiós/Residència bisbal
Actual: Civil/Espai d'interès arqueològic

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Vista del sector oest

Les restes del primitiu castell altmedieval es troben en el punt més alt d'un turó que domina la població de Sanaüja. Aquest està envoltat, a banda i banda, per les elevacions de Rocabandera (530 m) a ponent, el Torrent de Farà (586 m) i de Cantaperdiu (520 m) a llevant. Queda delimitat així mateix per dues petites valls solcades, d'una banda, per la riera de Sanaüja i pel torrent dels Escots, per on transcorre un antic camí medieval conegut amb aquest nom, que du cap a Ribelles i cap a la serra del Bancal. Des de la posició més elevada es domina un important camp visual, sobretot vers migjorn i ponent, però també un sector de la vall que, en direcció nord, va cap al Solsonès per Sallent. D'aquest punt hom controla el castell de les Sitges, Guardiola, Palou i Selvanera (SO), Lloberola (NE) i el nucli de Talteüll (SE), així com l'accés pel pont romànic de Sanaüja i la vila.

Al nord d'aquesta edificació defensiva s'hi hauria pogut bastir el documentat castell de Miralles. Aquesta és la hipòtesi que defensa Jaume Clavé en el seu article al Butlletí del C.E.S., el qual parla de la possibilitat d'una torre de guaita o miralla; una mena de torre albarrana, que se situaria en una partida de terme just en el turó immediatament al nord del castell o en l'indret de cal Catí. Encara que la seva localització sigui

Vista del sector sud

incerta, el cas és que al nord de Sanaüja, ja en el terme de Pinell de Solsonès, prop del mas de sant Romà s'hi han localitzat recentment, entre les restes d'un poblat ibèric, l'estructura d'una edificació de signe militar i d'una necròpolis medievals que ben bé podrien correspondre's al documentat castell de Miralles.

Bastit damunt dels diferents estrats de roca, presenta diferents fases constructives, en part identificables. Es tracta d'un castell terminat d'època altmedieval, amb finalitat defensiva, ampliat posteriorment en etapes successives per convertir-lo en castell-palau o residència bisbal.

El primer espai encastellat d'època altmedieval el localitzem en el cim del turó, i es trobaria format per una torre cilíndrica situada en l'extrem nord-oest d'un espai emmurallat de planta poligonal, la diagonal del qual fa uns 30 m. De la primitiva torre, emplaçada en el punt més elevat, se'n conserven algunes filades de carreus que permeten de conèixer alguns aspectes de la seva morfologia. De planta circular, el diàmetre extern fa 10 m, 3,40 m de diàmetre intern i 3,30 m de gruix de murs. Externament i interna està obrada amb carreus mitjans i grans de pedra sorrenca del país, disposats en filades regulars i rejuntats amb argamassa de calç, arena i graveta. El replè es fa amb pedra irregular i argamassa. A causa de l'enderroc (força visible cap al nord) no s'aconsegueix endevinar on s'hauria emplaçat l'ingrés a la torre, tot i que la lògica aparent semblaria situar-lo mirant a migjorn (sector sud-est) cap a on s'obre el pati d'armes o l'espai clos. L'espai emmurallat, d'uns 200 m² de superfície aproximada, pot resseguir-se perfectament gràcies a què es conserven restes de murs a tota l'àrea perimetral, sobretot

Vista de l'espai clos des de les restes de la torre

el mur de tancament est i el mur semi-circular adossat a la torre, formant com una mena de bestorre. Això ens permet de mesurar un pany de paret, atalussat en el tram inferior, de 6 m d'alçada amb parament de carreus disposats a filades.

Probablement ja al s. XI es bastiria la capella romànica, adossada al mur que mira a migjorn. Se'n conserva una part d'un mur lateral, amb la imposta i l'arrencament de la volta, encara que probablement de reforma o construcció posterior. Aquest mur està obrat igualment a base de carreus mitjans disposats a filades, alhora que la imposta presenta una motllura simple amb una decoració de cordó.

Per parlar de la tipologia d'aquest castell en la seva primera fase constructiva, prenem com a base el que diu Manuel Riu: "Des de la primera meitat del s. XI tenim testimonis documentals de la conversió de torres en castells de pedra. Tot i que els "castra" o castells termenats han sorgit ja en el segle IX, i des del X

Imposta decorada de la capella del castell

el territori català es troba redistribuït, dins de l'àmbit dels comtats i vescomtats, en castells termenats els límits dels districtes dels quals termenen entre ells, no sabem ben bé com eren. Les primeres notícies i testimonis ens permeten saber que el castell es compondria, en la primera meitat del s. XI, d'una torre cilíndrica bastida de pedra i calç o bé de pedra i guix, construïda en un lloc elevat damunt la roca, amb porta al primer pis, i rodejada per una muralla ovalada que aprofitava les sinuositats del terreny i encerclava un ampli espai a cel obert, sense torres protectores, llisa i amb una sola porta castral, uns dipòsits (pous, cisterna) per emmagatzemar l'aigua i els cereals (sitges) tallats a la roca, i ben poca cosa més. D'altra banda, val a dir que el fossat era substituït per les cingleres naturals. Un bon model d'aquest tipus de castell del primer romànic el constitueix el castell de Mur, al Pallars Jussà."

Pel que fa als materials trobats, Rubio, González i Markalain ens assenyalen que la prospecció efectuada al castell de Sanaüja "...va donar com a resultats més importants l'existència de dos moments caracteritzats, l'un per l'existència de fragments de ceràmica de cocción reductora i que es podria datar en els ss. XI i XII; i un altre moment caracteritzat per la ceràmica vidriada, de cocción oxidant, i de cronologia possiblement moderna."

La segona fase constructiva englobaria aquest nucli primitiu del castell i església dins d'un gran espai

Façana del castell dels ss. XVI-XVII

emmurallat que s'estén en direcció sud, est i oest, amb nombroses dependències i que es reformaria successivament des de l'època baixmedieval fins als ss. XVI i XVII, culminant amb la construcció del campanar d'espaldanya barroc, que ratifica el caràcter de castell-palau en la categoria de residència bisbal. Probablement a partir del s. XIV es configura el sector principal de muralla amb un espai de serveis, cavallerisses, etc. que hom situaria en el sector sud-oest de la fortificació i un sector residencial que en constitueix el centre.

Avançats respecte del sector sud de la muralla principal hi trobem dos trams de mur com una barbacana, obrats a base de carreus, el més avançat dels quals culminava amb un torricó del qual només es conserva el basament cònic (diàmetre de la base: 210 cm i alçada: 247 cm). A redós del mur principal hi documentem una estructura de planta més o menys quadrangular, amb sengles arcs escarsers que sostenen la coberta que podria correspondre a una cisterna. Val a dir, també, que entre aquests dos trams de murs avançats s'hi trobava una cisterna circular de grans dimensions, feta de pedra picada, avui malmesa i convertida en un dipòsit d'aigua per al poble. La construcció d'aquest dipòsit només va respectar la forma circular i va implicar, malauradament, la destrucció de tot l'interior.

Interior del portal d'ingrés

De la façana principal, l'extrem sud-oest presenta un tram de mur bastit entre dues roques que sobresurten del pla vertical. D'aspecte força primitiu, presenta un parament a base de carreus mitjans disposats a filades amb alguns trams força malmesos per l'erosió i per un forat de grans dimensions. Per les seves característiques d'emplaçament dins la fortificació i la planta creiem que pot tractar-se de les restes d'una antiga bestorre de planta quadrangular. A la cara i l'espai interior hi documentem l'arrencada d'una volta i estructures que ens donen la pista de diverses dependències que s'hi haurien bastit. Des d'aquest punt, en direcció est, s'hi basteix el mur principal d'ingrés de

Estructura del campanar

103 m de llarg, dels quals 64 m es troben restaurats. Aquí s'hi troba la porta d'ingrés, dues petites obertures (una espitllera i una finestra d'ull de bou) a la banda esquerra i el campanar. Així és, coronant el mur, més o menys centrat, hi trobem aquest campanar d'espada-

ya o de cadireta, de cinc ulls (quatre aliniats a un nivell inferior i un de superior centrat): d'arc de mig punt peraltats damunt imposta que presenten mides lleugerament diferents de llum. Els quatre inferiors, per exemple, mesuren d'esquerra a dreta 122 cm, 130 cm, 92 cm i 86 cm mentre que d'alçada fan aproximadament uns 315 cm i 100 cm, més o menys, de gruix de mur. El campanar dibuixa una graciosa forma barroca, amb dues corbes ascendents coronades per un motiu decoratiu a manera de bola sobre un petit podi quadrangular. En un pla inferior, dues torretes coronades amb el mateix motiu emmarquen la part central, conferint a l'espadaña un perfil mixtil·lini que constitueix la forma més característica i emblemàtica de Sanaüja. El portal d'ingrés al castell forma arc de mig punt, adovellat, de 18 dovelles i la clau (llum: 235 cm; fletxa: 339 cm; gruix de mur: 135 cm). Sobresortint del pla vertical del mur, damunt del portal, documentem les mènsules que sostenien un matacà. L'acabat interior del portal és a base del clàssic cap-i-alt de Marsella i conserva els forats per encaixar la barra travessera per tancar-lo.

En l'espai d'entremurs del castell, a més de les restes de la construcció altmedieval, hi documentem dos enderrocs importants: un en l'extrem sud-oest i l'altre al centre. Del primer n'hem parlat més amunt. Es tracta de l'interior d'una probable bestorre i d'estances diverses adossades a aquesta estructura. En l'interior del mur perimetral i adossat a aquest documentem, recordem-ho, l'arrencada d'una volta i l'enderroc de diverses estances. Per sota de la fortalesa primitiva constituïda pel castell i la capella, localitzada uns pocs metres més a l'est, trobem les restes dels murs d'un

Restes d'una bestorre en el sector nord-est de la fortalesa

edifici de planta rectangular orientat de nord a sud, de 27,5 m x 9,4 m, amb una bestorre semi-circular en l'extrem nord-oest. D'aquest enderroc en podríem destacar les restes d'una pilastra al mur est i d'una finestra les pedres de la qual s'escampen pels voltants. Es tractava, segons deduïm, d'un finestral d'arc escarser amb muntants, llinda adovellada i esplandit motllurats, típic per altra banda de les construccions dels ss. XVI i XVII, caracteritzades per la utilització d'obertures de grans dimensions (llum: 196 cm) gairebé sempre amb algun tipus de decoració.

L'extrem est d'aquesta fortalesa el constitueix un espai avançat, de planta triangular, annexionat a l'àrea perimetral principal, en els murs de la qual s'hi basteixen dues bestorres circulars. La primera, de 6,30 m de diàmetre i construïda en el punt de l'extrem més avançat on s'uneixen dos trams de murs, protegia un petit accés o portella on arriba un caminet procedent d'un espai abanquat destinat al conreu —també clos— que s'estén pel vessant del turó. Ambdues torres presenten tres filades de carreus mitjans en la base i pedra irregular amb rejunt per sobre.

Sortint de l'espai emmurallat del castell, tant en el vessant est com en el vessant oest, trobem un seguit d'espais abanquats, delimitats per importants parets de marge amb la finalitat d'adaptar en uns altres temps per al conreu aquestes terres del castell. En la part baixa d'ambdós sectors documentem les restes d'uns murs i de dos portals de tancament (un en cada sector).

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

Basament d'un torreó i façana principal en una imatge dels anys seixanta. (Imatge de l'arxiu fotogràfic de la Casa Museu Duran i Sanpere)

La Península Ibèrica va ser ràpidament conquerida pels musulmans. Les nostres terres, de la mateixa manera, van caure pel sistema de capitulacions entre els anys 716 i 719. Si bé la persistència d'Al-Andalus a la Catalunya Nova arribarà fins al s. XII, el sector nord de l'actual comarca de la Segarra va ser reconquerit definitivament al s. XI pel comte Ermengol II, qui vers l'any 1035 va fixar la frontera des de Meià a Ponts, Torà i Castellfollit. La colonització es farà a la Segarra conjuntament pels comtes d'Urgell i de Barcelona.

És un dels castells més primerencs de la comarca. La seva construcció obeeix a un tímid moviment de recon-

questa que es va portar a terme a la segona meitat del s. X, entre els anys 860 i 951. De l'any 860 tenim un precepte de Carles el Calb al bisbe urgellenc Wissard I en què assenyalava les possessions del bisbat. Aquest formulari es repeteix en una epístola del papa Agapit II a Wissard II, bisbe d'Urgell, en relació amb les possessions i privilegis de l'església urgellenca de l'any 951, però amb la diferència que l'últim indret esmentat com a possessió del bisbat és el *castrum* de Sanaüja. El castell de Sanaüja és documentat, també, el 1001 en la butlla que Silvestre II atorgà a favor del bisbat d'Urgell, en confirmació de les seves possessions. Al llarg d'aquesta centúria, que és quan es reorganitzà el territori després de la conquesta, el lloc i el castell s'esmenten diverses vegades. Ja des d'aleshores el senyoriu del lloc va pertànyer a la mitra d'Urgell. Vers mitjan s. XI, el bisbe d'Urgell, Guillem, i el vescomte Ramon Folc establiren un conveni pel qual el primer donava en feu al segon el castell de Sanaüja amb els seus termes. Ramon Folc, al seu torn, donà el castell a Erimau, el qual també devia fidelitat al bisbe, cosa que havien de fer així mateix els altres castells que el bisbe hi establís. Altrament, el 1072 el bisbe Guillem d'Urgell donà a l'església de Solsona alguns béns que posseïa a Sanaüja.

Vista del castell des de la plaça en una imatge de primers de segle. Cal observar l'existència, encara, de les campanes. (Imatge de l'arxiu fotogràfic de la Casa Museu Duran i Sanpere)

Ja en època moderna, el febrer de 1571, el testament del bisbe Pere de Castellet ens parla que entre les diverses reparacions i reedificacions que havia ordenat durant el seu mandat hi havia les del castell de Sanaüja. L'any 1580 el bisbe urgellenc Hug Ambrós de Montcada, que passava els hiverns al palau episcopal del castell de Sanaüja, hi celebrà un sínode. Tres anys més tard, concretament el 17 de desembre del 1583, el

Imatge de la Mare de Déu del Castell traslladada a la parroquial i desapareguda l'any 1936. (Arxiu fotogràfic de la Casa Museu Duran i Sanpere)

mateix Bisbe d'Urgell, Hug Ambrós, ordenà prevere a la capella del palau episcopal del Castell de Sanaüja, Josep Calassanç, fundador de les Escoles Pies. Josep Calassanç havia rebut del seu Bisbe d'Urgell la tonsura clerical a Balaguer, l'any 1575. Després d'acabar els cursos de teologia a l'Estudi General de Lleida fou ordenat de diaca a Fraga i posteriorment de prevere a Sanaüja. D'altra banda, cal destacar que el bisbe Andreu Capella hi sojornà una temporada i entre els anys 1593 i 1594 hi publicà els "sermons dels diumenges i festes principals de l'any". Aquest bisbe va morir a Sanaüja i va ser enterrat a l'església el 1609.

Un document excepcional per la descripció del castell el constitueix la visita pastoral efectuada pel Bisbe d'Urgell l'any 1758. Recollim el text següent referit a aquesta capella: "...En el palacio episcopal de la capilla de la Virgen del Castillo, donde está el campanario de la Parroquial, con cuatro campanas, dos grandes y dos medianas y un reloj con una campana pequeña para los quartos y la mas grande de las quatro sirve para las horas: tiene dicha capilla sacristia con todo lo necesario para el Sto. Sacrificio de la missa. Se gobierna por dos administradores y no tiene otra renta que la que se recoje de limosna y de los que se nos han presentado hoy cuentas (...) en ella ay fundados los beneficios de San Martin, St. Bartolomé, S. Esteban, S. Juan Evangelista, Sta. Catalina, la SSma. Trinidad, Sta. Margarita y Stos Odon y Ermengol". A la capella o església del castell s'hi venerava una imatge de la mare de déu, una estilitzada talla romànica desapareguda durant la Guerra Civil de 1936-1939 i de la qual es coneix una bonica llegenda (El Judici de Déu) que recull Joan Amades a Folklore de Catalunya. Sembla

Perfil del campanar en una imatge dels anys seixanta. (Foto de l'arxiu fotogràfic de la Casa Museu Duran i Sanpere)

ser que al 1650 ja consta que és aquesta imatge la que presideix dita capella. L'any 1838 fou baixada a la vila amb motiu d'una gran sequera. Finalment, però, la imatge romandria a la capella del castell fins l'any 1881, quan aquesta capella s'enrunà i la imatge de la Mare de Déu del Castell passà a tenir un lloc en un dels altars de l'església parroquial de Santa Maria, on romanqué fins l'any 1936 en què va desaparèixer. Val a dir també que la festa de la Mare de Déu del Castell es celebrava el Dilluns de Pasqua.

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

- AMADES, Joan: *Folklore de Catalunya*. Barcelona 1950, p. 1398.
- Arxiu fotogràfic de la Casa Museu Duran i Sanpere. Cervera.
- BURON, Vicenç: *Castells romànics catalans*. Barcelona 1989, p. 238.
- Castell de Sanaüja*, dins *Catalunya romànica* vol. XXIV. Barcelona 1997, ps. 442 i 443.
- Els castells catalans*. Vol. VI. Rafael Dalmau editor. Barcelona 1979, ps. 695-701.
- Catàleg de monuments i conjunts històrico-artístics de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Barcelona 1990, p. 406.
- "Església d'Urgell" núm. 57. La Seu d'Urgell, juliol-agost 1977.
- FONT, Joan: *Goigs de la Mare de Déu del Castell*. Barcelona 1960.
- GAVÍN, Josep M.: *Inventari d'Esglésies. Segarra i Urgell*. Barcelona 1987, p. 87.
- LLADONOSA, Josep: *Història de Lleida*. Vols. I i II. Tàrraga 1972-1974.
- MARKALAIN, Juli; GONZÁLEZ, Joan-Ramon; RUBIO, Daniel: *Castells de la línia defensiva del marge dret del Llobregós*. Actas del Congreso Internacional "Historia de los Pirineos" (UNED), vol. II. Madrid 1991.
- PEDEMONTE, Bonaventura: *Tres-cents anys d'Escola Pia a Catalunya*. Barcelona 1984, ps. 7-9.
- RIU, Manuel: *L'arqueologia medieval a Catalunya*. Sant Cugat del Vallès 1989.
- RUBIO, D.; GONZÁLEZ, J. R.; MARKALAIN, J.: *Sobre la frontera cristiana en el valle del Llobregós (Lérida)*, a "Fronteras, Arqueologia espacial 13". Teruel 1989, ps. 195-205.

—SABATÉ, Flocel: *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*. Barcelona 1997.

—VIDAL-VILASECA, *El romànic de la Segarra i del pla d'Urgell*. Barcelona 1981, ps. 19-23.

—Visites Pastorals 1758 (Oficialitat de Sanaüja), llibre 111 (1758). Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Un treball de prospecció arqueològica seria útil per descobrir una part important de l'estructura original i deixar al descobert alguns metres de la torre d'home-natge.

PROTECCIÓ EXISTENT

Bé d'interès cultural (Llei 16/25, de juny, de 1985). R-1-51-6466.

PONT DE SANAÜJA

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera
Indret: Dins el nucli urbà.

Tipologia: Pont
Època (Èpoques): Medieval (ss. XIV-XV)
Estat de conservació: Dolent
Estil: Romànic
Interès: Molt alt

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Accés al nucli urbà medieval
Actual: Civil/Accés al nucli urbà

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Pont de doble arc amb tallamar divisor i una petita arcuació a l'extrem nord. Orientat en sentit N-S. Forma un pas elevat força estret, bastit per

Detall del tallamar

superar el curs natural de la riera de Sanaüja. Presenta un sector reformat, no massa antic, a l'extrem nord. Els arcs són de mig punt i mostren l'imposta d'arrencada en alguns sectors. Del pla vertical dels murs sobresurten en alçada i en ambdues cares un conjunt

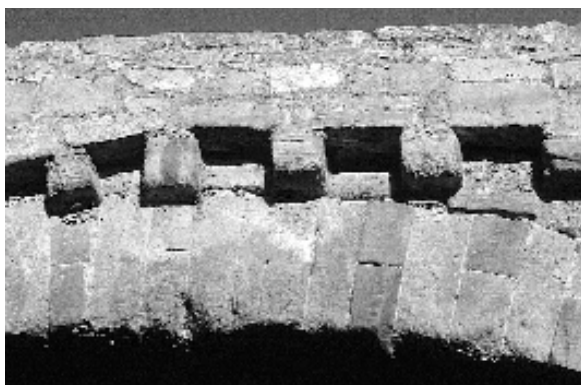
Vista general

de mènsules de quart bocell amb motllura superior que sostenen, cap a fora, l'ampit. El parament és a base de carreus mitjans i petits, de pedra del país (sauló), ben escairats i disposats a filades. La pedra, en general, està força afectada per l'erosió.

La petita arcuació que documentem a l'extrem nord del pont forma també un arc de mig punt, adovellat per ambdues cares. Hi passa una sèquia de derivació, actualment mig tapada per un paviment, amb destinació al reg, que recull les aigües de desguàs dels safaretjos.

Probablement en els orígens, a l'extrem sud, s'hi podria haver bastit un portal d'accés tancat amb una reixa o porta, semblant al pont del Diable de Martorell o el pont medieval de Besalú.

Mesures. Llargada del sector primitiu: 30 m (façana oest) x 28 m (façana est); alçada des del nivell de l'aigua: 8,20 m; fletxa dels arcs: 5 m; llum arc nord: 10,25 m; llum de l'arc sud: 9,60 m; amplada des dels vèrtex del tallamar: 9,50 m; amplada des dels ampits: 3,94 m; gruix/amplada de mur: 3,50 m i, finalment, llum de l'arcuació: 1,18 m.

Detall de les mènsules

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Hom lamenta l'estat deplorable en què es troba l'entorn (enderrocs, espais formigonats, brutícia...). Al peu també hi desguassen les clavegueres, fet que perjudica l'encant visual i l'interès per aquest monument.

Vora d'aquest pont hi ha els safaretjos municipals, construïts als anys cinquanta, i que juntament amb l'escorxador —edifici amb una digna façana, i amb la data de 1924 en relleu i amb xifres romanes en un segell superior— constitueixen un espai d'interès etnogràfic que valdria la pena de preservar.

MURALLA DE SANAÜJA

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera
Indret: Dins el nucli urbà, per tot el carrer dels Valls.

Tipologia: Muralla
Època (Èpoques): Medieval-Moderna
Estat de conservació: Dolent
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Militar/Defensa
Actual: Civil/Murs de tancament, de càrrega... d'habitatges

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Fragment de muralla al c. dels Valls

Al llarg del carrer dels Valls documentem diversos trams dels antics murs que tancarien la vila de Sanaüja. Alguns sectors, encara visibles, presenten un parament a base de carreus mitjans ben escairats i disposats a filades, amb rejunt d'argamassa de calç amb sorra i pedres petites. Els trams de muralla visible poden medir, en alguns casos, més de 4 m d'alçada.

Altre exemple de muralla al mateix carrer

Els trams de muralla visible s'alternen amb trams que s'amaguen darrera d'habitatges (p. ex. de cal Requesens, cal Masdeuró o cal Turulló) els quals haurien guanyat terreny al "vall". Pel que fa al nom del carrer ens confirma l'origen i funció defensiva d'aquest espai, localitzat sempre avantmuralla.

En diferents punts del clos format per la muralla

Murs del c. de l'Aigua

encara s'hi documenten quatre antics portals d'ingrés al nucli clos (vegeu el següent registre).

Endarrerida respecte aquests trams de muralla del carrer dels Valls trobem, pujant pel carrer de l'Aigua, a l'alçada d'un antic portal d'ingrés a la vila (la "Portelleta") l'angle d'un mur que es podria correspondre també a un sector de muralla més antiga o bé al basament d'una torre o bestorre quadrangular.

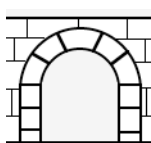
NOTES COMPLEMENTÀRIES

Si hi hagués alguna possibilitat material de poder-ho portar a terme, seria interessant de recuperar el màxim de metres de muralla al llarg del carrer dels Valls.

PORTALS

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera
Indret: Dins el nucli urbà.

Tipologia: Portal
Època (Èpoques): Medieval-Moderna
Estat de conservació: Mitjà-Dolent
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Militar/Defensiva
Actual: Civil/Punt d'interès urbà

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

La vila de Sanaüja, closa per una muralla que a voltes ha desaparegut, conserva encara quatre portals d'ingrés que informen de la localització dels accessos i dels límits dels murs de tancament. Són el portal dels Escots, la Portelleta, el portal de la baixada de Sant Roc i el portal del carrer de l'Aigua.

Portal dels Escots. Localització: carrer dels Escots. Orientació: oest. Mides: 3,20 m (alçada) x 2,52 m (llum) x 0,8 m (gruix de murs). És el típic portal adovellat, d'arc lleugerament rebaixat, for-

mat per 15 dovelles més o menys regulars; la clau, més petita i amb l'intradós formant cap-i-alt de volta escarsera, també conegut com cap-i-alt de Marsella. Actualment, tant les dovelles laterals com els muntants s'encasten a les parets exteriors de les cases. Presenta també un forat quadrat en un dels costats on es deuria encaixar

la barra travessera de tancament. Decorativament parlant presenta un bisellat senzill a les arestes exteriors dels brancals i de les dovelles i un escut en relleu extraordinàriament erosionat, del tipus triangular suís, en el camper del qual sembla haver-hi representada una creu (potençada?). Ni la tècnica constructiva ni les fonts consultades ens permeten de poder datar amb exactitud el moment constructiu d'aquest portal. Hom considera probable tanmateix que fos entre els s. XV i XVII.

La Portelleta.

Localització: a la pujada o pas que du des del carrer de l'Aigua al carrer Moré. Orientació: sud-est. Mides: 4,10 m aprox. (alçada) x 2,20 m (llum). És un portal adovellat d'arc escarser que origina un pas parcialment cobert de sis arcs escarsers aprox. d'uns 10 m de llarg. Els sis arcs, fets de pedra del

país ben escairada, tenen el punt d'arrencada en l'interior dels murs de ca l'Enric i del jardí de la mateixa casa. L'espai entre arcs és cobert per grans blocs de pedra en forma de paral·lelepípedes rectangulars. El jardí o terrassa de ca l'Enric és, en alçada, limitat per murs fets a base de carreus de grans dimensions disposats a filades que, en el pasat, podien haver format un espai elevat de defensa del casal i del nucli clos (vegeu el registre corresponent a ca l'Enric). Val a dir que del pla vertical d'aquests murs en sobresurten també unes canals de desguàs, també de pedra. D'època medieval, és probablement el portal més antic conservat en aquest nucli.

Portal dels Escots

La Portelleta

Portals de la baixada de Sant Roc. Localització: baixada de Sant Roc. Orientació: sud. En realitat hauríem de parlar de dos portals en aquest punt de la muralla. Un de més primitiu, d'època medieval, que hauria constituït el pas més directe des del pont de Sanaüja. Endarrerit respecte del pla vertical de l'actual portal i, pels elements conservats, constructivament semblant al portal dels Escots, actualment es troba força mutilat i amb part de les pedres en avançat estat de descomposició. Cal fixar-s'hi per poder identificar un dels muntants o brancals i la dovella d'arrencada al damunt les restes d'una polleguera. Mides aproximades: 2'90 m (llum) x 1,14 m (gruix de mur) i, pel que fa a l'alçada, seguint la proporcionalitat establerta en aquest tipus de portals d'arc de mig punt adovellats, superaria els 4 m. Per les dimensions, per tant, hom es pot adonar de la importància que hauria tingut aquest accés.

L'actual portal, en canvi, no va ser bastit fins al final del s. XVIII o durant el s. XIX. Construït en el mateix pla vertical dels murs dels edificis, fa 3,20 m d'alçada aproximada i 2,52 m de llum. Presenta un arc escarser adovellat, a la clau del qual hi trobem esculpit un escut amb una bordura incisa i unes

Portal de la baixada de Sant Roc

aigües dins el camper, simbolitzant les armes dels Sanaüja (l'escut actual no presenta aigües sinó franges dentades de color vermell). En un dels muntants de l'arc hi trobem incisa la data 1893. Dóna origen a un pas cobert de 6,15 m de llarg, a una banda del qual antigament s'hi emplaçava la capella on es venerava la imatge de Sant Roc, protector contra la pesta. D'aquesta capella només es conserva un segell de pedra circular en el mur amb la inscripció "1792".

Portal del carrer de l'Aigua. Localització: en un extrem del carrer de l'Aigua connectant amb el carrer dels Valls. Orientació: sud-est. Conserva només els brancals d'un dels murs, que es troben en avançat estat de descomposició. Presenten una motllura als cantells de cavet, cosa que ens permet de datar el portal inicialment, entre els s. XVI i XVII. La filera de brancals medeixen 2,80 m des del pla de terra.

Els portals són, avui dia, els elements més característics de l'urbanisme de molts pobles i viles de la comarca de la Segarra. És especialment interessant l'estructura urbanística de Sanaüja, nascuda als peus del castell, amb una plaça central cap a on

conflueixen radialment tots els carrers.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Si hom hagués de promoure algun treball de restauració en aquests portals, sens dubte l'escollit seria l'anomenat "Portelleta" i, en segon terme, el portal dels Escots.

CA L'ENRIC (*Cal Gualdo*)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: Plaça Major, 14
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casal senyorial
Època (Èpoques): ss. XVI-XVII
Estat de conservació: Mitjà
Interès: Alt

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Vista general de la façana d'ingrés

Edifici de planta quadrangular, de 8,8 m d'ample de façana principal, situat a la plaça Major de la vila. En els seus baixos, actualment alberga el Bar la Volta. Presenta parament a base de carreus mitjans

ben escairats.

Com en molts d'altres edificis de la plaça, la façana principal es presenta en els nivells superiors avançada respecte del pla vertical del nivell inferior, donant lloc a un espai cobert i transitable entre els portals d'entrada i la porxada, que en el cas d'aquest casal està constituïda per dues arcades, de 3,5 m de llum aproximadament, que s'uneixen amb les dels edificis contigus —que presenten un traç del tot heterogeni— i que envolten tota la plaça Major de Sanaüja (vegeu el registre corresponent als Porxos de la Plaça). La façana es configura, doncs, a partir d'un salmer doble, que es recolza sobre un pilar central d'on arrenquen dos arcs lleugerament rebaixats i adovellats, que descansen sobre impostes als pilars laterals. Al fons a l'esquerra s'hi obre la porta d'ingrés a la casa, totalment refeta, i al costat s'hi troba el bar.

Per sobre de les arcades, separades del primer nivell de la façana per una motllura de cap a cap, es basteixen dues finestres força considerables. El nivell superior també presenta dues finestres que han reduït la grandària original i que parteixen una segona motllura que travessa la façana. El ràfec de la teulada és sustentat per una cornisa de pedra tallada a bocell.

Val a dir que, antigament, ca l'Enric devia ser un dels casals més notables de la vila, per les importants dimensions, amb la façana principal a la plaça Major i posterior al carrer de l'Aigua on s'hi localitza, també un antic portal d'ingrés a la vila conegut com la Portelleta, que ja hem tractat més amunt. En aquest indret es forma un pas cobert que condueix a un espai ajardinat damunt d'un mur de carreus que molt bé podria correspondre's amb un sector d'una antiga muralla.

CONTEXT HISTÒRIC

La historiografia catalana més o menys s'ha posat d'acord en què la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486), a més de posar fi a la guerra civil catalana del regnat de Joan II i al conflicte dels remences, va portar una substancial estabilitat al camp català i un nou sistema de relacions, basat en la llibertat i les relacions emfitèutiques, que va facilitar-ne la recuperació. L'extensió dels cultius, un moviment de preus de tendència alcista, uns costos relativament baixos de les explotacions i a vegades de la mà d'obra, van possibilitar que l'agricultura catalana i la renda de la terra fessin un salt endavant important al segle XVI.

L'aparició d'uns sectors de pagesia benestant va tenir els seus reflexos immediats en l'arquitectura, sobretot pel que fa a la regeneració dels masos rònecs de la Catalunya Vella, a l'engrandiment d'altres o en la construcció de nous. En tenim encara testimonis directes que proven aquesta recuperació en nombrosos llindars de portes i finestres de masies i habitatges, en general, que indiquen la seva arrencada al segle XVI i XVII. Altres efectes de la Sentència Arbitral, com el reforçament del règim senyorial d'explotació de la terra, van tenir efectes constructius semblants. Així, la noblesa posava en marxa la reforma i/o ampliació dels antics castells —destruïts o malmesos durant la guerra

civil— més que no pas la construcció d'un de nou, llevat d'excepcions com pot ser el cas del castell de Montcortès. D'aquesta manera, els antics castells van passar a ser sumptuosos palaus sense perdre, però, la seva condició de fortalesa per fer front, sobretot, al fenomen del bandolerisme persistent durant tot el XVI i primera meitat del XVII.

En l'arquitectura rural del cinc-cents no manquen obres de nova planta, però les més habituals responen a ampliacions i reformes, sovint en profunditat, que renoven completament l'aspecte de l'edifici. El procés d'assimilació de noves formes en aquest tipus d'obres no difereix substancialment de les construccions urbanes, tot i que el seu aïllament dels centres de poder més influents propiciarà una més feble voluntat ornamental —que no s'aplica ni evoluciona de forma lineal en el curs del segle—, i ritmes relativament més lents de transformació. Veurem, doncs, com en molts casos el portal es resol amb preferència per l'arc de mig punt, segons el tipus de grans dovelles amb obertura proporcionada a dos radis de llum per tres d'alçada total, mentre la resta d'obertures de façana reben morfologies molt variades, des dels arcs encara gòtics a les llindes amb esmotxadura i motllurades.

BIBLIOGRAFIA

—NADAL, Joaquim: *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII*, vol. 3. Barcelona 1983, ps. 25-31.

—GARRIGA, Joaquim: *L'època del renaixement. s. XVI*, dins "Història de l'Art Català", vol. IV. Barcelona 1986, ps. 82-84.

CAL CARNISSER

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Major, 10
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XVI
Estat de conservació: Mitjà-dolent
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Bastit al costat mateix de cal Palau, aquest edifici fa 5,7 m d'ample de façana i dos nivells. Presenta parament a base de carreus mitjans de diferents mides, més ben tallats al nivell del pis i disposats a filades més o menys regulars

Vista general de la seva localització al carrer Major

Als baixos hi documentem el portal adovellat d'ingrés, centrat a la façana (270 cm d'alçada x 183 cm d'amplada).

Al nivell del pis hi destaquen dos finestrals geminats d'estil renaixentista, actualment tapiats, de doble arc de mig punt peraltats sobre sengles impostes, amb petites dovelles que conflueixen en un capitell central —només visible al finestral de l'esquerra— que probablement coronava una columneta que separaria els dos arcs. També es podria tractar d'un capitell penjat, a manera de cul de llàntia. Pel que fa al finestral de la dreta, amb posterioritat al tancament s'hi va efectuar una nova obertura amb la finalitat de bastir-hi un balcó amb barana de ferro. Per sobre d'aquest balcó s'hi pot observar les restes d'una hipotètica cornisa, alhora que apareix una obertura rectangular que correspondria a l'àmbit d'unes golfes.

Finalment, com a curiositat, destacar la inscripció "Sold.", pintada amb lletres negres a la tercera dovella començant per l'esquerra del portal d'ingrés que fa referència a l'allotjament de militars, en aquest cas de soldats, durant les guerres carlines del s. XIX. En aquest sentit, sobretot pel carrer del Forn, documentem altres inscripcions abreujades, com "Cap." o bé "Of." que indicarien respectivament capità i oficial.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Pel que fa al context històric de l'arquitectura civil del cinc-cents podem consultar la síntesi que s'ha escrit en tractar ca l'Enric

Detall de les finestres geminades

CAL PALAU

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Major, 12
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casal senyorial
Època (Èpoques): ss. XVI-XVII
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Localització de Cal Palau dins el carrer Major

El nom de cal Palau ja denota l'antic caràcter casali notable, que també s'evidencia externament. La façana d'ingrés fa uns 7,3 m d'ample. Presenta parament de carreus mitjans, ben tallats i escairats, amb un sòcol força desgastat a causa de l'erosió. Cal assenyalar que mentre que la part esquerra de façana coincideix amb el nivell de pla vertical de la casa del costat —posterior i actualment reedificada—, l'angle dret de la façana s'avança uns 20 cm respecte de la del costat i presenta el cantell arrodonit amb un acurat treball a la pedra.

Portal d'ingrés

Centrat al primer nivell trobem el portal adovellat d'ingrés (alçada: 305 cm x llum: 215 cm), de grans dovelles (124 cm de llargària x 41 cm d'amplada màxima), el qual està parcialment mutilat en afegir dos balcons d'època més recent a fi de perllongar cap enfora l'espai de dues finestres del pis superior.

El segon pis, que s'allarga un metre i mig per sobre dels llindars de les finestres, no presenta cap tipus més d'obertura i està coronat per un ràfec recobert de fusta, fet de taulons que formen revoltos compartimentats amb biguetes.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

També en aquest cas, pel que fa al context històric de l'arquitectura del cinc-cents, podem consultar la síntesi que s'ha escrit en tractar ca l'Enric

CAL NEN DEL CARNISSER (Cal Xamotis)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Moré, 18
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): Moderna
Estat de conservació: Mitjà
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

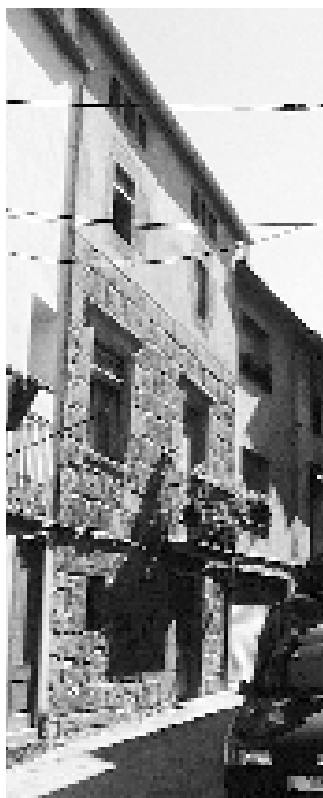
Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Corresponent avui al núm. 18 del carrer Moré, l'antiga casa de cal Xamotis presenta una façana feta a base de carreus mitjans ben escairats, tot i que les reformes practicades no fa massa temps van modificar-ne substancialment l'aspecte originari. L'ample de façana fa 6,76 m.

La porta d'ingrés situada a la dreta respecte de l'eix de simetria de la façana presenta una llinda d'una sola peça, amb esmotxadura. A l'esquerra trobem una finestra d'estructura simple, allindada i emmarcada per quatre blocs rectangulars de pedra picada, col·locats respectivament a manera de llinda, lleixa i brancals.

El pis principal consta de dos amplis finestrals amb guardapols motllurat, damunt dels quals, en el nivell immediatament superior hi trobem dues finestres més petites, també adintellades i emmarcades per blocs regulars de pedra picada que destaquen damunt l'actual arrebossat de ciment. Damunt d'aquestes finestres del segon pis s'obren tres finestreres per banda, que no sabem si ja es corresponien amb les obertures anteriors ja que apareixen totalment reformades.

Façana d'ingrés

CAL TORELLÓ

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Major, 7
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): Medieval/final s. XVIII - 1a meitat s. XIX
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Façana d'ingrés

Notable edifici de planta quadrangular i amb una façana de 15,5 m d'ample. Presenta el parament arrebossat amb interès de remarcar-ne les peces a manera de carreus regulars i emprant la pedra picada per tal de ressaltar l'emmarcament de portes i finestres.

El primer nivell està constituït per quatre obertures amb la particularitat que la de l'extrem de la dreta pertany a cal Manlleu, essent-ne la seva porta d'entrada. Val a dir, en aquest sentit, que curiosament, a l'igual que altres cases com cal Birlotes, cal Manlleu només té façana posterior. De les tres portes restants, la situada al centre (220 x 160 cm) es distingeix per un emmarcament de pedra en forma de motllura amb la cara superior inclinada i una ranura o goteró a la part inferior, que es col·loca damunt la llinda de la porta i en ressegueix tot l'emmarcament fins arran de terra. Sembla tractar-se, doncs, d'un trenca-aigües que, a més a més d'acomplir una funció decorativa, protegiria la porta de l'aigua de la pluja que s'escorre pel parament de la façana.

A nivell de pis presenta tres finestres balconeres amb peanya o repisa de pedra i una finestra simple, mentre en un nivell superior s'hi documenten tres finestres d'estructura simple i una gran obertura d'arcada sobre imposta, edificada a manera de terrat cobert o galeria.

Porta d'ingrés decorada amb motllura

La façana posterior és visible des del carrer dels Valls, fins on s'avança un ampli jardí elevat sobre un mur de pedres de mida mitjana-gran, tallades però sense escairar, i que podria respondre en origen a un avançament de la primitiva muralla, un fragment de la qual encara es conserva a la veïna casa de cal Masdeuró, més endarrerida respecte del carrer. En aquests murs, doncs, s'obre una porta d'accés a unes escales que pugen fins al jardí des d'on observem la façana posterior de la casa, amb una balustrada de pedra i una cisterna.

Tot i que la factura de la casa actual ens descobreix una obra de final del s. XVIII-primer meitat del XIX, la descoberta de diversos capitells de grans dimensions al jardí d'aquesta casa aixecat damunt d'un dels panys de muralla conservats, fan suposar que cal Torelló era, en origen, un gran casal senyorial possiblement d'època baixmedieval i que podia arribar fins al s. XVI. Les successives reformes són degudes, en part, segons els actuals propietaris, a les devastacions provocades per diversos incendis.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

És un fet destacable que en aquesta casa nasqué l'any 1809 el científic Joan Agell i Torrents, catedràtic de química de la Universitat de Barcelona, que fou director de l'Escola Industrial i rector de la Universitat. El 1845 presentà un telègraf inventat per ell que transmetia les lletres amb tota claredat a raó de 40 per minut. Fou membre d'honor de la *Academia de Ciencias Exactas, Físicas i Naturales*, de Madrid. Val a dir, d'altra banda, que fou el mateix Joan Agell qui comprà la majoria de les possessions dels Agustins del Pla, inclosa la torre Combelles, després de la desamortització.

CAL PUJOLÀ

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: plaça Major, 11
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XVIII
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

L'element més característic de la façana principal de cal Pujolà, que es troba a la baixada del carrer de l'Aigua però encara orientada a la plaça, és sens dubte

el petit porxo de l'entrada, que alberga dos trams de volta d'aresta amb les arcades constituïdes per carreus de pedra ben tallats, de mida mitjana en els arcs pròpiament dits, i més grans en el pilar central i els laterals. Val a dir que el pilar de la dreta és alhora la part baixa de l'angle de la façana, que és resseguit per carreus remarcats amb entrants i sortints de la façana principal.

Per sobre de les arcades, la façana presenta dos nivells clarament delimitats per finestres amb balcó idèntics, amb arc escarser motllurat amb una espècie d'acant i voluta invertida al que seria la clau de l'arc. El fet que aquests balcons estiguin situats tant a la dreta de la façana pot respondre a la visualització que es té de la plaça, que seria molt reduïda si estiguessin més centrats per la proximitat de l'església parroquial i d'edificis annexos.

Val a dir que fins fa molt poc temps es conservaven restes d'esgrafiats a la part alta, a manera de cassetons amb motius decoratius romboidals, que avui han desaparegut després d'una reforma recent que va dur a repintar tota la façana de la casa.

Pel que fa a la façana lateral, sense arrebossar i ja de ple en l'estreta baixada del carrer de l'Aigua, mostra un parament de pedres irregulars i poc treballades, així com l'existència de finestres antigues cegades i modernes obertes en diferents llocs.

Façana sud

Porxos

CAL MASDEURÓ (Ca l'Artés)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Major, 3
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): Finals s. XVIII
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Amb la façana orientada a migjorn —i de difícil visualització global, a causa de la seva llargada (17,31 m) i l'estretor del carrer propiciada, en part, per l'avançament de la mateixa façana amb una porxada transitable a la part inferior—, cal Masdeuró se'ns presenta com una de les cases amb més entitat del carrer Major i molt pròxima a la plaça.

Façana oest i sud

La façana originària, que situàrem al final del s. XVIII aproximadament, presenta quatre arcades de mig punt a la part baixa, amb sengles arcades als angles que delimiten la porxada i, alhora, el pas cobert que forma. En aquest espai i endarrerida respecte de la façana se situa la porta principal d'ingrés, d'arc escarser motllurat i amb un motiu decoratiu d'acant vegetal en el que seria la clau de l'arc.

Per sobre de les arcades, realitzades amb notables carreus de pedra se situen tres finestres amb balcó i tres obertures més en un nivell superior que es correspondrien amb les golfes, en un nivell per sota la coberta de teula àrab. Apareix com a petit detall de la façana un plafó ovalat amb un Sagrat Cor en relleu (el suport sembla metàl·lic) amb els emblemes d'una torre i un lleó a banda i banda.

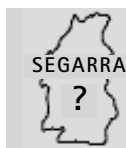
Val a dir que, posteriorment, s'afegí un cos a l'angle dret de la façana (3,70 m), que s'adapta perfectament al cos de la façana però soluciona la continuïtat dels porxos amb un portal quadrat que dona accés a una porta subsidiària. Per sobre del portal s'obre un altre finestral amb un balcó idèntic als altres, de la mateixa manera que també hi ha una obertura al nivell de les golfes. Si observem la façana lateral de cal Masdeuró —corresponent a aquest cos afegit—, que s'orienta cap al sud, veiem com en el nivell de les golfes s'obre una sèrie de finestres seguides d'arcs escarsers de maó, que donen a un pati o jardí propietat de la casa.

D'altra banda, val a dir que al peu de les arcades de la part baixa se situen unes pedres rectangulars a manera de banc per seure i és remarcable assenyalar que una d'aquestes pedres, col·locada addicionalment amb posterioritat, sembla ser un capitell de pedra.

Porta d'ingrés

CAL TORALLA (o Cal Salido)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ del Forn s/n
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): Finals s. XVIII (1771)
Estat de conservació: Mitjà-Dolent
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Deshabitat

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Façana d'ingrés

Situada entre el carrer del Forn i la plaça Major, la façana de cal Toralla presenta tres portes a la part inferior, una de les quals donava pas al forn, un dels tres que hi havia antigament al carrer del Forn, reminiscència d'un antic carrer gremial. Val a dir també que la resta de la façana queda dividida exteriorment en dues parts a causa de l'extensió de cal Santpare, que forma un pas cobert entre el carrer i la plaça. Així doncs, en direcció a la plaça, just abans d'aquest pas trobem la primera porta, que curiosament no pertany a cal Toralla sinó a cal Birlotes, que com en el cas de cal Manlleu no té façana principal, sinó que aquesta està a la part posterior. D'aquesta manera, damunt d'aquesta porta hi

Balconada oberta al c/ del Forn

documentem un balcó pertanyent ja a cal Toralla, d'arc escarser i esplandit i barana de ferro forjat. D'altra banda, val a dir que l'esmentada porta de sota (cal Birlotes), té les lletres pintades de "Cptñ", que vindrien a indicar l'allotjament d'un capità durant les guerres carlines del segle passat. Damunt la porta hi documentem un balcó amb arc escarser i es-

plandit i la barana de ferro forjat.

Pel que fa a l'altra banda de la façana, un cop creuat el pas cobert i ja situada gairebé a la plaça, cal Toralla presenta, en un primer nivell, un balcó amb un interessant treball de fusteria als porticons, amb ornamentació de tipus vegetal, i un altre balcó en un nivell superior amb motlures pintades de blanc i de blau. La part superior de la façana conserva encara una sèrie d'esgrafiats, molt similars als de cal Cinca i de cal Pujolà consistents en petits plafons rectangulars amb motius romboïdals i quadrilobulats. La coberta és de teula àrab.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Cal Toralla està actualment deshabitada. Això ha provocat que la façana no es trobi en massa bon estat de conservació. Seria convenient, per tant, una neteja i, sobretot, la conservació de les portes de fusta del balcó.

CAL BOSCH

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Major, 11
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XVIII (1777)
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Edifici notable i que conserva més o menys gran part del que devia ésser l'aspecte original, si exceptuem un lamentable pegat de ciment al bell mig de la façana

Façana posterior

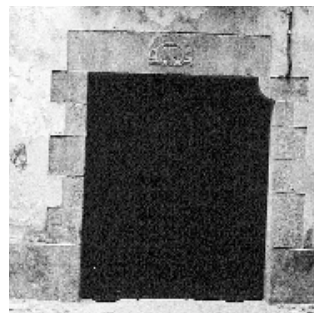
Detall de l'esgrafiats

principal, (la qual té 9,30 m d'ample), i l'estat dels esgrafiats, dels quals tan sols en queden algunes restes a la part superior, amb motius en forma de quadrifòlies i rombes, tot emmarcat dins espais quadrangulars.

La porta d'ingrés (220 cm d'alçada x 140 cm de llum) està situada a la meitat dreta de la façana, amb l'ample superior dret formant un arc deprimit còncau, tot emmarcat per un llindar i carreus sobresortint als muntants, que donen lloc a una socolada també de pedra de la part inferior de la façana. El llindar porta un segell avolutat i emmarcat per una espècie de petxina, amb la inscripció "1777". Tant la porta principal com la de l'actual garatge estan ferrades amb claus, la principal té un treball de forja notable pel que fa a les frontisses i al picaporta.

El primer pis presenta dos balcons acabats en arc escarser, i un tercer balcó, també d'arc escarser, se situa a un nivell per sobre del de l'esquerra. Val a dir que aquesta asimetria podria no correspondre's amb la façana original del s. XVIII.

Un altre element ens apareix com a mostra del caràcter popular d'alguns aspectes de la construcció en zones rurals, tot i tractar-se d'edificis pertanyents a una certa classe acomodada: una estança aixecada a nivell de teulat, que a l'extrem esquerre de l'edifici actua com a terrat cobert amb una balustrada.

Porta d'ingrés

Si passem al carrer dels Valls observem la façana posterior (16,40 m d'amplada), de la qual destaquem dos nivells de galeria coberta amb pilastres on es poden llegir les dates "1788" a un nivell inferior i "1802" a un nivell superior. Observem també una estructura circular a l'angle dret de les balconades, que feia de cisterna.

CAL GARRIGA

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Bassal, 11
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XVIII
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Vista general de la façana principal de cal Garriga al c/ Bassal

Cal Garriga, que data-riem cap al final del s. XVIII, seria la més antiga de les tres cases notables que es troben en aquesta estribació del carrer Bassal —conjuntament amb cal Vei (o cal Porta) i cal Garseta. S'orienta a migjorn.

A partir de les obertures podem dividir l'edifici en quatre nivells. L'inferior amb la porta d'ingrés desplaçada a la dreta, la qual presenta una estructura d'arc deprimit convex amb

motllures de taló als angles superiors. Al costat mateix de la porta hi ha un finestral protegit per una reixa de ferro forjat amb llinda de pedra de grans dimensions que porta incises una creu llatina amb una sexifòlia a banda i banda, mentre que a sota de la creu hi ha un altre cercle de les mateixes dimensions que les sexifòlies, però només amb dos motius foliacis incisos. Val a dir que les sexifòlies (flors de sis pètals) o de dotze pètals, que ja apareixen en època visigòtica —seguint una llarga tradició que es perd en l'època preromana a través de representacions en esteles i altres peces funeràries—, apareixeran molt sovint durant l'època medieval com a símbol d'eternitat (interpretació cristiana sobre un possible significat cosmològic i solar de la iconografia pagana). Tot i això, tal com succeeix en molts casos, un motiu iconogràfic determinat que es manté al llarg del temps, a través de repeticions successives, pot anar variant el significat primitiu, i fins i tot arribar a perdre'l i a convertir-se en un simple motiu decoratiu, com pot ser el cas de les sexifòlies representades a la llinda d'aquest finestral. També és cert, però, que una representació d'aquest tipus és més freqüent en llindars de portes (no de finestres) i més propi de l'arquitectura rural, com podria ser el cas d'una masia. Pot tractar-se, doncs, d'un element reaprofitat, fins i tot d'època anterior —tot i que no necessàriament— per tal d'adintellar l'ampli finestral.

Al nivell del pis observem dos balcons (més gran el de la dreta) amb les baranes de ferro forjat, alhora que en el nivell immediatament superior hi ha dues fines-

Detall de la llinda decorada d'una finestra

Com a curiositat destacariem aquest capitell, la procedència del qual desconexim

tres amb els quatre cantells ressaltats per una motllura que en ressegueix els perfils.

Ja disposades en un últim nivell, separat de la resta per una espècie de motllura de faixa lleugerament ressaltada pel color més fosc, apareixen dues grans finestres bessones, resseguides i enllaçades també per aquest tipus de faixa de perfil semicircular però d'arc lleugerament rebaixat i que recorden un xic les finestres termals romanes, recuperades per Pal·ladi i que tanta fortuna faran en l'arquitectura de vessant classicista, tant de l'època del barroc com del neoclassicisme. Finalment, val a dir que a la dreta de la façana s'hi situa un espai ajardinat que pertany a la casa veïna de cal Birlotes, la qual cosa deixa al descobert a mig nivell una de les façanes laterals de cal Garriga.

Com a curiositat destacable és un capitell (alçada: 38 cm) utilitzat com a tamboret per seure, que es troba al costat mateix de la porta d'ingrés. La secció inferior d'aquest capitell és vuitavada (diàmetre: 36 cm) i es converteix en quadrangular (50 x 50 cm) a la secció superior, alhora que presenta una motllura a manera de cordó.

CAL PORTA (o Cal Vei)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Bassal, 15
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XIX (1858)
Estat de conservació: Mitjà-Dolent
Interès: Bo

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Altres: Militar/Hospital
Actual: Civil/Deshabitada

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Edifici de planta quadrangular (12,2 m x 17,7 m) amb espais annexos adossats a les façanes laterals. Coberta a tres vessants de teula àrab, característica visible en cases pairals que daten del s. XVIII i que és, d'altra banda, d'on provenen molts dels plantejaments arquitectònics d'aquest habitatge, tot i que la data incisa al segell ens indiqui que aquesta fou acabada en

Façanes oest i sud

està emmarcada per una motllura de faixa llisa, amb una flor a cada salmer. A la clau de l'arc hi trobem un segell ovalat, emmarcat per motius vegetals i que porta incisa la data "1858". A banda i banda de la porta d'ingrés hi ha dues finestres. Dues motllures llises de faixa delimiten els dos pisos superiors, amb tres balcons amb balustres de ferro cadascun. En el primer pis i entre els dos balcons de la dreta hi apareix un escut d'armes parlants del tipus quadrilong francès, timbrat amb un casc de cavaller d'on sobresurt un braç humà. Presenta una bordura-creu parcialment mutilada a la part inferior del braç vertical per una tija de girasol, la flor del qual és en el centre del camper significant el cognom Solans. En el quarter superior esquerre s'hi representa en relleu un braç flexionat amb la mà empujant un garrot; en el quarter superior esquerre, en relleu, s'hi representa un gos passant significant el cognom Camats i una estrella significant el cognom Comella.

La façana lateral dreta s'orienta a tramuntana. Afronta amb el carreró que du al carrer del Forn i hi destaca el pas elevat, a l'alçada del primer pis, que porta a un espai ajardinat. En un nivell inferior, a peu de carrer, el pas cobert que es forma fa 2,12m de llum x 2,80 d'alçada. Diverses obertures, no destacables, la complementen.

Pas cobert

A banda i banda de l'edifici destinat a habitatge sobresurten dos cossos laterals, de 12,2 m i 7,20 m d'ample de façana, respectivament, a manera de terrasses amb baranes de ferro, a l'estil dels balcons de la casa. Des de l'habitatge s'hi accedeix per sengles portes, una a cada façana lateral. La terrassa sud, de dimensions més petites, com-

la segona meitat del s. XIX. Està estructurat en planta baixa, pis i golfes. Presenta arrebossat sobre pedra, la qual va descobrir-se a la part baixa i en els dos cossos laterals annexos en unes reformes dels anys vuitanta. Es reserva la pedra ben tallada per a les cantoneres de l'edifici, brancals, dovelles i cornisa.

La façana d'ingrés s'orienta a ponent. La porta forma un arc escarser i

Signe heràldic

pleix tan sols la funció de terrat o solar, amb una portalada secundària destinada a cotxeres i altres serveis, i la terrassa nord constitueix un veritable espai ajardinat.

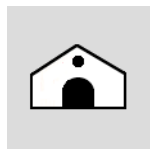
NOTES COMPLEMENTÀRIES

Durant la Guerra Civil aquest edifici es va incautar per destinar-lo a hospital militar de primeres cures.

CAL GARSETA

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Bassal, 12-14
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): ss. XIX-XX
Estat de conservació: Bo-Mitjà
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Edifici compost de dos cossos, més o menys de planta quadrangular, no sabem si d'una mateixa casa o per causa de l'annexió d'un segon edifici. Amb tot, s'observa com la cornisa recorre tota la llargària de la façana principal (orientada a llevant), que és de 14,70 m i presenta un arrebossat. Estructurat en planta baixa, pis i golfes, presenta coberta a doble vessant de teula àrab amb els aiguavessos escopint a la façana principal i posterior.

El primer cos de la façana principal, més estret que no pas l'altre, presenta una porta amb una obertura carrada a cada banda, que correspondria a l'antic aparador de la botiga que va haver-hi fins a mitjan anys vuitanta. La porta, d'estructura simple, presenta als brancals sengles motllures amb decoració vegetal, a manera de faixa vertical. A l'alçada del pis trobem un

Façana oest

Façana est

balcó, seguit d'una finestra a un nivell superior. Pel que fa al segon cos, és més homogeni i constitueix sense cap mena de dubte la primitiva façana de la casa senyorial. En un primer nivell hi trobem la porta d'ingrés, de fusta, bastida en el lloc d'un ample finestral tapiat. És força estreta i forma un arc escarser. Al costat, també d'arc escarser, tres amplex finestrals amb represa de rajola vermella i porticons de fusta, molt a prop del terra, del mateix estil i formes que el balcó del segon nivell. En el tercer nivell documentem una petita finestra d'arc escarser a la dreta i un tram de finestres unitàries, a manera de galeria o tribuna vidrada, però que no sobresurten dels murs. Està sostinguda per una cornisa motllurada de maó amb filetons i dentells buidats. Es troba directament sota teulada i està emmarcada, a banda i banda, per pilastres amb àbac i motllura superior amb filetó.

La façana posterior, orientada a ponent, té un pati al seu redós, tancat per un reixat o porta reixada.

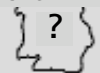
La porta es caracteritza pels elements decoratius, forma una espècie de fris a la part superior i a un nivell mig, mentre que al centre de cada batent i entre els barrots hi ha un medalló ovoide també decorat. Està arrebossada i parcialment amagada per una sèrie d'edificacions afegides amb posterioritat. També va afegir-se una galeria o eixida a l'esquerra de la façana i edificacions en un nivell inferior, en el mateix pati. Una tribuna de tres finestrals i la porta d'accés centra en el primer nivell. Per sobre una balconada ressegueix al llarg la façana i s'obre a l'eixida per la banda esquerra. Pel que fa al nivell superior, també trobem diversos afegits: un terrat en un costat, dos parells de finestres d'arc de mig punt, —una cada extrem de la façana. Al centre hi ha tres finestres, la central més gran, d'arc ogival agut, que recorda la tradició neogòtica del segle XIX. Finalment, cal destacar el plafó de rajoles de ceràmica blava amb la representació de Sant Jordi, patró de Catalunya, matant el drac, com a símbol recuperat durant l'època de la Renaixença.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Val a dir que a la façana de la casa que pertany a cal Porta, prop de la font de Ferro, també hi ha una representació de Sant Jordi, feta amb rajoles pintades. Aquesta coincidència es dona perquè durant un temps, les dues cases eren dels mateixos amos.

CAL CORTADA

SEGARRA

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Bassal, 44
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XIX
Estat de conservació: Bo
Estil: Eclecticisme-neogòtic
Interès: Alt

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Altres: Militar/Hospital
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

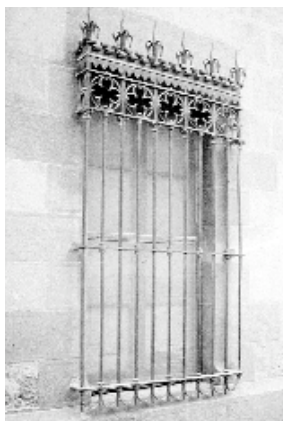
Façana d'ingrés orientada al nord

Edifici de planta gairebé quadrada (12,40 m d'ample de façana) i coberta a doble vessant, amb la façana d'ingrés mirant a tramuntana dins el clos de la vila. Estructurat en planta baixa, pis i golfes, estilísticament pot esdevenir un exponent de l'eclecticisme arquitectònic imperant durant el s. XIX. Presenta un aparell isòdom de carreus ben escarats i disposats a filades.

La façana principal presenta un gran portal d'ingrés, d'arc de mig punt, sobrealçat i adovellat (320 cm d'alçada x 165 cm de llum) amb l'anagrama de Crist esculpit dins un cercle a la clau de l'arc. Els brancals o muntants són a base de carreus ben escarats, remarcats i sobresurten uns centímetres del pla de façana. El portal queda flanquejat per dos grans finestrals (240 d'alçada x 120 cm de llum) protegits per sengles reixes de ferro forjat decorades amb medallons quadrilobulats i altres motius que ens duen ressons neogòtics. Per sobre d'aquests finestrals, a un nivell superior, destaquen simètricament dos balcons sense voladís, a tall de grans finestrals adintellats, amb un amplit de pedra a la part inferior, el qual presenta tres claustrats formats per medallons circulars amb motius quadrilobulats esculpits; tot en un estil que ens recorda les traceries gòtiques, recuperades novament al s. XIX, alhora que la part superior d'aquests finestrals o balcons presenta una esmotxadura a la testera. Aquest nivell està centrat per una finestra de dimensions més reduïdes, també esmotxada i adintellada. L'últim nivell,

Detall del finestral balconer

Detall de la forja

més estret i separat de l'altre per una cornisa, presenta una sèrie de finestretes de pedra calada amb motius geomètrics.

La façana lateral que mira a ponent és parcialment visible entre cal Cortada i cal Tirolet. Hi podem observar un balcó i dues finestres amb esmotxadura, mentre que la part superior dreta presenta una finestreta calada com les de la façana principal i dues finestres amb arc peraltat i allargassades per sota del vèrtex central del frontó.

Finalment, la façana posterior, que dona al carrer dels Valls i que se situa per sobre dels magatzems o cotxeres del bloc de pisos que té davant, presenta com a element destacable una gran galeria de cinc arcs de mig punt sobrealçats i un sisè que fa cantonada. A un nivell intermedi se situen tres balcons amb la seva corresponent esmotxadura superior i tan sols és visible l'arrencada de tres arcs a la part inferior. A tots aquests elements s'hi ha d'afegir en el nivell superior una petita estança lateral que sobresurt a manera de tribuna o matacà, sustentada per un permòdol i amb una finestreta.

INTERVENCIIONS

Moltes reformes a l'interior per tal d'adaptar-la primer com a hospital durant la Guerra Civil i després com a casa de veïns amb diferents pisos i estances de lloguer.

CAL SERENO (o Cal Bosch de la Placeta)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Bassal-la Placeta
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Habitatge
Època (Èpoques): ss. XIX-XX
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge

Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Façana sud

Cal Sereno és una casa de dimensions notables, amb façana per tres costats i situada en un angle privilegiat entre les dues estribacions del carrer Bassal i enfront de la Placeta. Coberta a doble vessant de teula àrab.

Consta de dos nivells —el superior de nova construcció i inacabat—, dels quals destaca la part baixa constituïda per aparell amb blocs de pedra tallada i sense escairar, disposats en filades regulars. La porta d'ingrés queda situada entre els dos murs a banda i banda, sobresortint a manera de rafa o contrafort de forma que tota la façana principal presenta un aspecte atalussat que li dona un cert caràcter de fortificació, amb sengles espais retallats als angles per situar-hi petits espais ajardinats i tancats com si fossin jardineres. Aquesta configuració de la façana principal (amplada: 9,6 m) li dona un original perfil de forma trapezoïdal, que potencia l'aspecte de contrafort que no es dona a les respectives façanes laterals (amplada: 8,75 m).

La porta d'ingrés és allindanada, amb un segell rectangular que porta la data "1899" en baix relleu, damunt una espècie de llibre obert o de motiu vegetal també en relleu. Damunt el segell, de forma molt rudimentària, s'hi representa en relleu un ocell. Per sobre de la llinda de la porta hi trobem una finestra semicircular.

En general es caracteritza per evocar un caràcter medievalitzant, de fortificació. Caràcter, per altra banda, propi del s. XIX, que tendeix a emfasitzar un passat medieval gloriós per a Catalunya, alhora que també s'adiu, en aquest aspecte, amb els postulats romàntics més primerencs de la resta d'Europa.

Llinda decorada en baix relleu

CA LA SENYORETA

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Calvari, s/n
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XX (1914)
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

La façana de ca la Senyoreta presenta la particularitat de respondre a un estil popularitzat durant les últimes dècades del s. XIX i la primera del XX i que rebé diferents denominacions segons els diferents països, de manera que és conegut com a "Modern style", "Art Nouveau" i a Catalunya, "Modernisme".

Aquesta façana, amb la bicromia propiciada per l'arrebossat pintat de color rogenc i el blanc dels elements decoratius, presenta una gran simetria i l'originalitat de no tenir-hi la porta d'ingrés, que està situada en un cos lateral més endarrerit i separat del carrer per una reixa. La façana principal, doncs, consta de tres grans finestrals, i el del mig coincideix amb l'elevació del cos superior, rematat per una cornisa, que transcorre sinuosament i de forma mixtilínia com diferents coronaments modernistes catalans, com la masia Negre, de Josep M. Jujol, a Sant Joan Despi. Aquesta cornisa apareix rematada en el punt culminant del cos central per rams formats de roser i palmetes, i aquesta mateixa decoració emmarca el segell amb l'any "1914".

Els finestrals presenten cadascun sengles reixes de ferro forjat considerablement cargolat i decorat amb flors pintades de blanc, a més del dintell o llinda decorada amb motllures representant diferents tipus de tiges i fulles de les quals emergeixen flors, que culminen, al centre, amb una mena d'òcul ovalat i amb el mateix tipus de decoració, que és una de les característiques d'aquesta línia o tendència orgànica de l'Art Nouveau, per això a Itàlia va ser anomenat, precisament "Stile floreale".

Detall de la forja

CAL BANCALER (abans Casa Cusell)

Població: Sanaüja
Carrer/Plaça: c/ Escots, 32
Distància des de Cervera: 29,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Casa
Època (Èpoques): s. XX
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Deshabitat

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Façana d'ingrés de cal Bancaler

Construïda a ponent del nucli urbà, a pocs metres del portal dels Escots, l'anterior casa Cusell era una de les cases més notables, destacada pel seu aspecte de vil·la, amb les dependències agrícoles a la part posterior, allunyada de la severitat dels antics casals que trobem a l'interior del nucli urbà.

Un mur baix delimita el perímetre de la casa per la part de tramuntana i de llevant, on s'obre una portalada que dona pas al jardí immediat i a la façana principal, orientada a llevant, que conserva bastant íntegrament la seva estructura, llevat d'importants reformes que s'efectuaren, sobretot a la banda de migjorn, amb l'afegit d'un pis o tribuna damunt de l'espai dedicat anteriorment a terrassa, de la mateixa manera que també s'han modificat algunes obertures, com les d'accés principal a la casa.

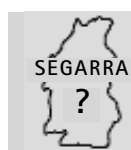
Ja hem dit més amunt, però, que la major part de la façana principal conserva la seva estructura original, dividida en planta baixa, pis i golfes, amb la part superior formant una testera de perfil mixtil·lini, remata a banda i banda per sengles pinyes. Val a dir que aquest tipus de perfil recorda molt al de l'església parroquial, d'època barroca.

Una senzilla motllura recorre l'ample de façana per sota la testera i la finestra de les golfes. Pel que fa a les obertures, destaca, tammateix, la de les golfes, d'arc de

mig punt amb una columna a banda i banda, amb base i capitell senzill, tot a mode d'un cert aire neorromànic, que contrastaria i alhora s'integraria amb el suposat barroquisme del tester. D'altra banda, val a dir que al pis principal s'obren, dues finestres geminades del mateix estil, d'arc de mig punt amb columnetes, al costat d'una finestra d'arc escarser o rebaixat. Finalment, en la part inferior d'aquest llenç de façana, també s'obre una porta d'arc de mig punt.

Actualment, la façana està pintada de color cru i anteriorment havia estat emblanquinada, jugant amb la bicromia del color fosc de la pedra a les cornises i motllures, així com dels carreus que destaquen als cantells, alternant-se amb el parament clar.

MAS LA BAIXA

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 30, 2 km
Accés: Pista+sender
Indret: *Sortint de Sanaüja pel camí de Solsona agafarem el primer camí a la dreta, que porta a Lloberola. Situada en una elevació que domina el torrent de Farà.*

Tipologia: Masia
Època (Èpoques): s. XVII
Estat de conservació: Bo
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Deshabitada

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Edifici de planta quadrangular (11 x 12 m) bastit a base de pedra seca més o menys treballada damunt la cinglera i dominant el torrent de Farà. S'ajusta a la tipologia de mas clàssic, estructuralment hereu dels bastits d'ençà del s. XVI: tres cossos o crugies paral·lels, el central més ample, perpendiculars a la façana principal, amb dues plantes més les golfes o graner. Es correspon al tipus de masia més difós i senzill, amb la

Façana est

Porta adovellada d'ingrés

façana d'ingrés acabada en un frontó triangular perquè els dos aiguavessos, de teula àrab, escupen als costats. El ràfec ha estat reformat modernament.

La façana d'ingrés, orientada a ponent, presenta una petita porta adovellada d'ingrés a l'habitatge, amb llinar (184 cm d'alçada x 117 cm de llum) que es troba precedida per dos graons semicirculars. De la resta de façana només podem esmentar un contrafort o rafa i una petita finestra emmarcada per quatre carreus, el superior o llinda formant una arcuació conopial amb decoració vegetal incisa. Dins l'espai clos d'aquest sector d'habitatge hi documentem en un lateral proper a la porta d'ingrés un forn de coure pa que data de 1914.

A la façana nord, com a la sud, documentem sengles contraforts i no presenten cap obertura. A redós de la façana sud, a banda de bastir-se l'espai clos de protecció amb porta adintellada amb la data "1745" incisa, s'hi basteixen diverses dependències annexes en estat de ruïna. S'hi conserven diversos tancats habilitats per al bestiar i coberts per un embigat sustentat en part per una columna de 254 cm d'alçada que destaca respecte del conjunt: està formada per una base més o menys quadrangular, sòcol cilíndric, fust també cilíndric i constituït per dues peces i capitell circular. Destaquem en aquest sector dos petits espais coberts de volta que podrien correspondre a dues corralines i espais subsidiaris. Hi documentem també una premsa de caragol per fer vi.

Finalment, la façana orientada a llevant presenta una graonada d'accés a una eixida sota la qual hi ha una cisterna. A més del Mas la Baixa, Torre Combelles i de les masies de la Canal del Riu (Pinyol, Piqué, Casanova, Masdeuró, les Torres, Camats i Mirambell), a les quals hem dedicat un espai del nostre treball, l'inventari de masies del terme de Sanaüja segueix amb cal Catí, Masia Blanca, Masia Negra, Masia Cardona, el Munt, ca l'Angelet i la Masia dels Frares.

"La Baixa" és com se l'anomena popularment per diferenciar-la del mas "El Munt", ubicat en un enclavament més elevat. Conserva l'aspecte defensiu de les cases fortes medievals, sobretot si tenim en compte la seva situació al nord-est del terme, zona limítrofa amb el Solsonès. El paisatge agrest d'aquesta zona ha propiciat els habitatges isolats en què el principal baluard és la mateixa ubicació. Si bé podria tenir, doncs, un origen en l'època medieval, el moment constructiu del que coneixem avui no aniria més enllà del s. XVII, conservant —així sí— un aspecte ultradefensiu caracteritzat per l'absència total d'obertures exteriors i els accessos protegits per un espai clos.

Columna i espai porxat

CONTEXT HISTÒRIC

El mas o masia és, alhora, unitat residencial i centre d'explotació agrària. Presenta una riquesa sorprenent de formes arquitectòniques, derivades tant de complexos processos històrics i de transformació d'estructures preexistents com de factors d'individualització constants sobretot en l'anomenada Catalunya Vella que és on es concentra el major nombre d'habitatges isolats.

La Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) va generar un procés de recuperació del camp català que va implicar l'extensió dels cultius i l'aparició d'una pagesia benestant. Els reflexos d'aquest procés van deixar-se veure a nivell arquitectònic sobretot a partir del s. XVI, amb la reforma i ampliació d'antics masos i la construcció de nous. Igualment, fenòmens com el bandolerisme durant els s. XVI i XVII van obligar, en molts casos, a fortificar-los.

Un factor determinant pel que fa a la configuració arquitectònica de la masia és la seva constant adaptació al medi natural tant pel que fa a les condicions climàtiques, accidents geogràfics, com per la disponibilitat de determinants materials per a la seva construcció, així com d'acord amb les funcions productives predominants —ramadera, cerealista, vitícola.... Malgrat aquesta aparent varietat, però, topem amb unes formes sense gaires concessions a la novetat, que romanen persistents durant tota l'època moderna, si bé sempre amb algun tipus d'alteració i adaptació de caràcter funcional i formal. D'aquesta manera, les diverses tipologies classificades per Josep Danès, al 1933 a partir de les cobertes i de la seva relació amb la façana principal en distingeix fins a 12 grups diferents. En canvi, l'organització planimètrica del mas postremença, configurat durant el segle XVI, privilegia una sola estructura esdevinguda clàssica: dos pisos —a baix per al bestiar/serveis, a dalt per a l'habitatge— de tres cossos paral·lels, el central més ample, ortogonals al frontis, i un o dos cossos transversals posteriors, formant un conjunt de planta quadrada o rectangular. Si ens referim a la comarca de la Segarra, veiem com uns determinats condicionants van afavorir la tendència de la població a concentrar-se en petits pobles i la poca presència d'habitatges dispersos si exceptuem els municipis del nord de la comarca, llindant amb el Solsonès. En lloc del mas postremença propi de la Catalunya Vella i molt ric com a unitat d'explotació, a la Segarra trobem bàsicament masos o masoveries molt més tardans, propis del segle XVIII, moment en què un seguit de transformacions —increment considerable de la superfície conreada, creixement intensiu, especialització comarcal i diversificació dels conreus, extensió de la petita propietat...— van conferir més dinamisme al món rural i un procés continuat de creixement de la producció agrària. Els masos o masoveries segarrenques no s'acostumen a trobar excessivament allunyades dels nuclis urbans i, en molts casos, les trobem properes entre elles. Trenquen, en general, amb la tradició constructiva catalana, en la seva fesomia, en la distribució i en la seva forma de construcció, per tant, d'una manera molt senzilla i funcional que posa en evidència la pèrdua del sentit autàr-

quic i fortificat dels antics masos postremença. Naturalment hi ha excepcions, però aquestes, com hem dit més amunt, es troben en la zona llindant amb el Solsonès, com el mas de la Vila, dins el terme de les Cases de la Serra. També podem parlar de masos bastits aprofitant antigues estructures habitacionals, probablement de caràcter defensiu, com podria ser el cas del Mas Montanyana, localitzat entre Selvanera i Guissona, en un indret elevat.

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

—AMADES, Joan: *La casa*, reeditat dins *Arxiu de Tradicions Populares*. Barcelona 1982. p. 46.

—DANÈS I TORRAS, Josep: *Estudi de la masia catalana*, Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. núm. 458. Barcelona 1933. ps. 272-284.

—FERRER, Llorenç: *El règim senyorial i la tinença de la terra*, dins "Història, política, societat i cultura dels Països Catalans", dirigida per Borja de Riquer i Permanyer, vol. 5. Barcelona 1995, ps. 250-259.

—GARRIGA, Joaquim: *L'època del Renaixement. s. XVI*, dins "Història de l'art català", vol. VI. Barcelona 1986. ps. 82-84.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

D'altra banda, el fet que aquest mas es troba situat a la partida del "Torrent de Farà", podria recolzar una suposada hipòtesi sobre l'origen d'aquest mas, que podria haver estat una primitiva torre de guaita o alguna estructura de caràcter defensiu.

Tanmateix, aquesta partida confronta amb l'anomenada "Costa de les Guàrdies", topònim que també ens remet a uns orígens medievals, com a zona estratègica i defensiva.

MASIES DE LA CANAL DEL RIU

Població: Sanaüja

Distància des de Cervera: 32 km

Accés: Pista

Indret: Agafant la C-1412 en direcció Torà, ens desviarem per un camí a mà dreta poc després del km 14. A pocs metres abans d'arribar al nucli de Puig-arner, que trobem a uns 3,6 km de la cruïlla de la L-1412, ens desviarem a mà esquerra per un camí que condueix a la Canal del riu. També agafant la C-1412 en direcció a Guissona, ens podem desviar per un camí a mà esquerra a l'alçada del km 3.

Tipologia: Masia

Època (Èpoques): Moderna

Estat de conservació: Dolent

Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil-Agrícola-Ramadera/Unitat d'explotació

Actual: Abandonades

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Vista de la Casanova en una foto dels anys vuitanta
(Foto cedida per Francesc Zaldo)

Al llarg de la vall del Llobregós, dins el terme de Sanaüja en l'indret conegut popularment com "la Canal del riu" es localitzen un seguit de masies, molt a prop les unes de les altres, que, juntament amb el molí del Cava i el desaparegut molí dels Camats, configuren un teixit que posa de manifest la gran activitat d'aquesta zona des del segle XVIII fins ben entrat el nostre segle, que és quan es poden datar gairebé la totalitat dels habitatges documentats i el molí del Cava.

Seguint el curs del riu, trobem les masies següents:

- **Masdeuró** (que seria una deformació de Mas d'Auró). Es troba bastant deteriorada, sense particularitats que li confereixin cap interès especial, tret del terra empedrat —un rebaix de la cinglera i un forn de pa a l'interior.

- **Mas Piqué**. Situada damunt d'un turonet, apareix bastant arranjada (està habitada els caps de setmana) i hi documentem en el dintell el que sembla un motiu solar. Al davant de la casa es conserven cinc curros i una curra de calls aprofitats com a elements decoratius.

- **Les Torres**. És la masia més gran i era la de més entitat de la zona. L'origen del mot ens és desconegut però ens podria donar a entendre un origen fortificat medieval o d'època moderna. L'habitatge presenta els tres nivells clàssics, però curiosament el pis principal és el tercer, mentre les golfes són substituïdes per les nombroses dependències annexes a la casa. Les façanes d'ingrés i posterior presenten un gran contrafort o rafa. La porta d'ingrés forma un arc de mig punt i s'obre al primer nivell després d'una graonada d'accés. En el jardí o pati —on se celebrava el ball per les festes de la zona, i que reunia tota la gent de les altres masies,

Vista de mas Pinyol

s'hi disposa un banc de pedra adossat al mur, que ressegueix i tanca l'espai davant la façana i que configura aquest pati. S'hi accedeix per dues entrades que encara estan situades dins el recinte de la masia. Un mur engloba les dependències annexes i la masia forma, d'aquesta manera, un altre gran pati previ al d'accés directe a l'habitatge. Annex a aquest destaquem un gran cobert allargat, que presenta tres portes i finestres adintellades i carreus als brancals.

- **Els Camats**. Habitada fins fa poc i encara condicionada com a habitatge, presenta una llinda amb la data "1707" en una original grafia separada per una creu de calvari situada damunt d'un esquemàtic monicle. Val a dir que baixant de la masia en direcció cap al riu, hi documentem el camp denominat el sot del Molinot, que fa referència a l'existència d'un antic molí hidràulic del qual avui només en queden runes que no permeten endevinar-ne l'estructura ni la configuració.

- **La Casanova**. Bellament situada dalt d'un turonet, és la que actualment està més arruïnada, amb la teulada i part dels murs ensorrats. L'existència d'una dependència, o estable per al bestiar, que encara conserva una volta de pedra és el més destacable.

- **Mas Pinyol**. L'única que continua habitada permanentment, està molt modificada i amb moltes dependències annexes.

- **Mas Mirambell**. El seu principal interès rau en la seva situació privilegiada, que domina un impressionant camp visual vers els quatre vents. La llinda de la porta d'ingrés presenta la inscripció "RENOVATIO ANY 1818".

TORRE COMBELLES

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 28,6 km

Accés: Pista

Indret: Per la C-1412 en direcció a Torà, a poc més d'1 km i dalt d'un turonet a mà esquerra, trobem aquest habitatge perfectament visible.

Tipologia: Masia
Època (Èpoques): s. XVIII
Estat de conservació: Bo
Interès: Alt

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Unitat d'explotació agrària
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Situada a pocs metres de la carretera i damunt d'una elevació de la mateixa finca, la "torre" Combelles se'ns presenta com un mas amb caràcter de residència senyorial, que predomina per damunt del caràcter més rústic que tindria una masia.

És de perfil allargassat (de 12,3 m de llargada), flanquejada per dos cossos elevats a manera de torres de

Vista general des del sud-est

planta quadrada a banda i banda. La part inferior de la façana presenta dos portals d'arc escarser; el de la dreta corresponent a l'entrada principal —que accedeix a l'escalinata del primer pis, a l'esquerra de la qual i al fons d'aquest primer nivell se situa la cuina— i l'altre d'entrada a una àmplia estança voltada d'arestes i amb diversos pilars de suport, que albergava algun tipus de magatzem o estables, d'acord amb les menjadores que s'hi observen al mur del fons. Aquest primer nivell de la façana presenta una sèrie de petites obertures pròpies d'aquestes dependències, i una petita porta subsidiària a la dreta.

Pel que fa al pis principal, el destinat a residència, la façana té una sèrie d'obertures simètriques, corresponents a la sala principal que trobem al centre; mentre altres habitacions i dormitoris amb alcova se situen als extrems i, principalment, a la part posterior de la casa.

Cos adicional que forma una galeria

a terme d'uns anys ençà.

Val a dir que en l'extrem de l'edifici orientat a llevant s'hi afegí, possiblement posteriorment a la construcció de la casa, una galeria amb balustrada de pedra i amb cinc arcs de mig punt a llevant (10,5 m) i dos al sud, coincidint amb la façana principal (3,3 m lateral) i tots fets amb llosetes. Tres finestrals s'obren sota la balustrada, la façana lateral de la casa, a partir de la qual s'aixeca un mur i altres dependències annexes posteriors.

A l'altre extrem de la façana també s'afegí la capella

Façana orientada a migjorn

dedicada a St. Joan, amb la data de 1804 al dintell, que tractem més endavant en parlar de l'arquitectura religiosa del municipi.

És remarcable el fet que anteriorment aquesta casa tenia els murs exteriors arrebossats, però aquest recobriments fou eliminat quan començà la restauració que actualment s'està portant a terme, i es descobrí un aparell de carreus no massa regulars, rejuntats amb guix i arena.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

L'heretat de Combelles fou propietat del Convent dels Agustins Calçats del Pla, els quals varen edificar al final del s. XVIII-primeria del XIX la casa i capella que avui coneixem. Amb la desamortització passà a mans privades.

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

—Goigs de Nostra Senyora del Pla de Sanaüja. Calaf 1996.

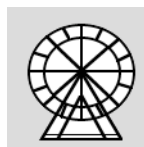
NOTES COMPLEMENTÀRIES

Des de fa uns quants anys tant el mas com la capella adossada al mur lateral oest són objecte d'una restauració.

Molí del Gualdo (o molí de Sanaüja)

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Sender
Indret: Remuntant el curs de la riera de Sanaüja, pel camí de la font de Ferro, a uns 250 m del pont, a la riba esquerra.

Tipologia: Molí fariner
Època (Èpoques): Moderna
Estat de conservació: Dolent
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Industrial/Molí fariner
Actual: Civil/Granja ramadera

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Cacau

D'aquest antic molí, l'origen del qual podria ser medieval, es conserva l'edifici, encara que molt reformat, la bassa amb el cacau i el carcabà i, en part, la mecànica —de ferro— del molí.

L'edifici és de planta quadrangular, estructurat amb planta baixa, pis i golfes, amb coberta a doble vessant. Ampliat i reutilitzat com a granja ramadera i estable de bestiar, conserva a l'interior i a la planta baixa part del mecanisme de funcionament (farinal, moles, arbre de ferro...).

Mola volandera

La bassa s'omplia amb les aigües provinents del torrent o rasa de Sanaüja, a partir d'una sèquia de derivació que surt de la peixera de la font de Ferro i que s'utilitza també per regar els horts pels quals passa. De la bassa es conserven les restes d'un mur de contenció expressament bastit amb aquesta finalitat, algun estellador de desguàs i el cacau.

El cacau és cilíndric i s'assenta sobre un basament a la roca viva al què han donat forma per permetre l'entrada de l'aigua. Està bastit a base de carreus ben escairats i té una caiguda d'aigua de 183 cm.

Fora de l'edifici documentem una mola volandera (diàmetre: 128 cm x gruix: 19 cm) que, segons el propietari del molí, no pertany a aquest molí.

CONTEXT HISTÒRIC

Tècnicament el molí hidràulic medieval ha perdurat fins als nostres temps gairebé invariablement. Al molí fariner segarrenc, que havia d'aprofitar l'aigua de petits rierols i torrents, li calia una gran bassa per emmagatzemar el màxim d'aigua per al seu funcionament. En altres indrets de Catalunya, on el cabal i la força de les aigües era suficient, l'aigua del riu es canalitzava directament cap al rodets del molí.

La bassa era precedida, en alguns casos, per una res-

closa —també anomenada peixera o pixera— que consistia en un dic, d'un o més nivells, i generalment de grans pedres disposades esglaonadament, que es bastia en el curs d'un riu o torrent. La resclosa tenia com a funció elevar el nivell de l'aigua, que entrava per una petita comporta o estellador a una sèquia fins a la bassa. De vegades, la Segarra n'és un bon exemple, s'edificava una xarxa de molins en què uns aprofitaven les aigües de desguàs dels altres.

La part més significativa d'un molí fariner era el cacau, que es bastia en un extrem de la bassa i tenia com a funció regular la pressió de l'aigua en la caiguda. El cacau, documentat ja al s. XII, té generalment forma circular i les seves mesures van entre els 60 i els 250 cms de diàmetre. Normalment cada molí té un sol cacau, encara que es pot donar el cas d'algun molí amb dos cacaus (molí de Castellnou d'Oluges) o més. Del cacau, l'aigua passava per una canal al rodets, generalment de fusta i disposat horitzontalment. El moviment giratori del rodets es transmetia a l'arbre o eix de fusta, que tenia la part superior de ferro. L'arbre, en girar, feia voltar l'extrem superior, acabat en la nadilla (o hèlix de ferro), que anava encaixada a la mola volandera o mola superior. Aquesta mola, de pedra, girava sobre la mola sotana o inferior.

El gra es vessava des d'un recipient en forma d'embut, la tremuja, cap a l'interior de les moles per una forat circular situat al mig de la volandera. La pressió de les dues moles convertia el gra en farina. Les moles anaven protegides pel riscle, de fusta, que impedia que la farina es vessés pels costats i que anés directament al farinal.

Les peces principals del mecanisme que mou un molí són: la cabra, la tremuja, el graduador, el canalot, la filoseia, el riscle, l'engegador, la mola volandera, la nadilla, la boixa, la mola sotana, el coll-ferro, el farinal, la farinera, l'arbre, el rodets, la canal, el pany, l'agulla, el dau, el banc, l'alçador i el carcabà.

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

—BOLÓS, J.; NUET, J.: *Els molins fariners*. Barcelona, 1983.

—PALAU I RAFECAS, Salvador: *Els molins fariners hidràulics de Catalunya*. Santa Coloma de Queralt 1992.

—PALAU I RAFECAS, Salvador: *800 molins fariners de Catalunya*. Santa Coloma de Queralt 1994, p. 87.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

La tradició oral esmenta diversos indrets de la riera de Sanaüja on, antigament, hi havia hagut molins: molí del Porta (prop de la font de Ferro) i, per descomptat, en la partida anomenada dels Molinets, uns 100 m. del pont, seguint el curs de la riera.

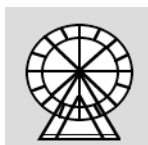
INTERVENCIIONS

Al molí del Gualdo, s'hi van fer reformes als anys cinquanta, probablement per condicionar-lo com a habitatge.

MOLÍ DEL CAVA (o molí de Puig-arner)

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 32 km
Accés: Pista
Indret: Agafant la C-1412 en direcció Torà, ens desviarem per un camí a mà dreta poc després del km 14. A pocs metres abans d'arribar al nucli de Puig-arner, que trobem a uns 3,6 km de la cruïlla de la L-1412, ens desviarem a mà esquerra per un camí que condueix a la Canal del riu. També agafant la C-1412 en direcció a Guissona, ens podem desviar per un camí a mà esquerra a l'alçada del km 3.

Tipologia: Molí fariner
Època (Èpoques): s. XVIII-XIX
Estat de conservació: Ruïna
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Industrial/Molí fariner
Actual: Abandonat

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Restes de l'edifici

Aquest antic molí fariner es localitza en l'anomenada Canal del Riu, a la riba dreta del riu Llobregós. Actualment es conserva en avançat estat de ruïna i pràcticament tota l'estructura de l'edifici ha caigut. Una prospecció en l'indret ens ha permès conèixer la seva estructura, de planta quadrangular (10 m x 7,4 m), d'un sol nivell, amb coberta a doble vessant (avui desapareguda) i porta d'ingrés adintel·lada en el mur que mira a llevant. Els murs han estat obrats en pedra seca, irregular amb reserva de pedra més o menys treballada a les cantoneres.

L'abundant vegetació existent no ens va permetre descobrir algunes parts essencials de l'estructura molinera com per exemple la bassa, el cacau, així com espais annexos diversos.

En aquest mateix indret, gairebé a tocar l'edifici del molí, documentem en el curs del riu una peixera o resclosa, coneguda com la peixera de Masdeuró. Aquesta resclosa, tot i trobar-se avançada respecte la teòrica bassa del molí, probablement permetia la derivació de les seves aigües per tal de permetre el funcionament del molí.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

Pel que fa a l'estudi dels molins fariners, podem consultar la síntesi que s'ha escrit en tractar del molí del Gualdo.

EL CAMPANAR

Població: Sanaüja
Carrer/plaça: Plaça Major, s/n
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Torre-Campanar
Època (Èpoques): s. XX (1929)
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Relotge-campanar
Actual: Civil/Relotge-campanar

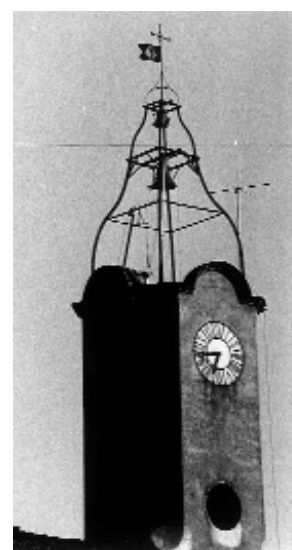
DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Panoràmica de la plaça major abans de l'obertura del pas del relotge i de la construcció del campanar. Foto cedida per T. Mosella.

Contràriament a la majoria de pobles de les nostres contrades, on els campanars queden integrats dins l'estructura arquitectònica de les esglésies, la torre del campanar de Sanaüja es troba curiosament emplaçada en un altre indret de la plaça Major, en un pas obert on hi havia anteriorment una zona edificada amb un molí de guix i una fusteria.

L'actual torre del campanar presenta un primer nivell per sota del qual queda format el pas cobert d'accés a la plaça. En un primer nivell, la torre presenta un òcul i dues finestres, corresponents

Aspecte del campanar. Foto cedida per T. Mosella

a diferents estances, tant per allotjar la maquinària del rellotge com destinades a un ús social (antic local del jovent). Per damunt d'aquest primer cos que arriba fins a l'alçada de les cases que té a banda i banda, s'aixeca la torre, podríem dir-ne vuitavada, amb quatre cares molt amples i les dels cantells més estretes, tot plegat coronat per una cornisa de perfil mixtilini, que sustenta l'estructura de ferro on hi ha les campanes, alhora que culmina amb una mena de penell on hi ha representat l'escut de Sanaüja. L'esfera del rellotge està situada en la cara que mira a la plaça.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES

La necessitat de la construcció d'un campanar nou apareix quan la maquinària del rellotge del castell ja fa molts anys que es troba malmesa i les dues campanes de la façana de l'església no són suficients ni tenen prou entitat per assumir totes les funcions com a únic campanar —no obstant, des de l'acabament de la façana de l'església el 1808, aquestes campanes actuaven com a subsidiàries de les del castell.

Segons la documentació, el projecte inicial era bastir la torre del campanar a l'església de la plaça, no sabem si integrada en el mateix edifici o a l'extrem dret de la façana, —ocupat avui per un petit local de propietat municipal. Aquest projecte fou desestimat per considerar-se que la façana de l'església no resistiria el pes de la nova construcció. L'emplaçament escollit fou el pas, avui anomenat "del rellotge", que havia estat obert recentment davant la necessitat d'un fàcil accés al centre de la vila.

Maquinària del rellotge.
Foto cedida per T. Mosella

Així doncs, disposant d'una via oberta que oferia la possibilitat de construir-hi al seu damunt, la construcció de la torre s'inicià l'estiu de 1929 i s'inaugurava el 8 de desembre del mateix any, festa de la Puríssima, quan es celebrava cada any a Sanaüja una fira de molta anomenada a tota la comarca.

La construcció de l'edifici de la torre i de l'estructura de ferro de la part superior fou obra exclusiva dels paletes i el ferrer del poble. Pel que fa al rellotge que s'hi havia d'instal·lar, aquest fou encarregat a la casa Pocoví de Barcelona, amb un pressupost inicial de 4.329 pessetes. D'altra banda, pel que fa a la instal·lació de les campanes, tot sembla indicar que es va aprofitar la campana petita del castell, que fou cedida pel capellà del moment, ja que el castell era propietat del bisbat.

Finalment, val a dir que el castell romangué proveït de les seves campanes fins a la Guerra Civil, moment en què foren despenjades i destinades a primera matèria per a la fabricació de material bèl·lic. Hi hauria un

període de temps comprès entre 1929 i fins el 1937 en què els tocs generals d'anuncis d'esdeveniments públics es fan encara des del castell, mentre el rellotge de la plaça estaria destinat en un primer moment al toc exclusiu dels quarts i de les hores.

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

—MOSELLA, Toni: *Breu història del campanar de Sanaüja*. Sanaüja 1985 (treball mecanografiat, inèdit).

NOTES COMPLEMENTÀRIES

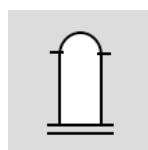
Pel que fa als esdeveniments relacionats amb el campanar, posteriors a la seva construcció, val a dir que durant la Guerra Civil aquest feia la funció d'alarma per tal d'advertir a la població dels possibles perills dels atacs de l'aviació feixista i la proximitat de les tropes enemigues.

El primer pis de la torre fou utilitzat com a dipòsit d'aigua entre els anys 1938 i 1959, i al final dels anys setanta, l'Ajuntament cedeix una habitació d'aquest primer pis al jovent, per tal de coordinar-hi les activitats festives i culturals. L'any 1981 s'hi instal·là una emissora de ràdio municipal d'FM, que va emetre amb més o menys continuïtat fins a l'any 1983.

ELEMENTS ARQUITECTÒNICS DIVERSOS

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera
Indret: Dins del nucli urbà

Tipologia: Elements arquitectònics diversos
Època (Èpoques): Baixmedieval-moderna
Estat de conservació: Mitjà
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Elements arquitectònics
Actual: Civil/Elements arquitectònics

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Finestra geminada de cal Màrtir (ample: 113 cm). Al carrer Bassal, s/n. És una finestra geminada d'estil gòtic amb una esvelta i llarga columna central amb basament i capitell. Damunt d'aquest darrer arrenquen les dues petites arcuacions semicirculars. Val a dir que aquesta finestra fou descoberta als anys vuitanta, durant la realització d'unes obres a la façana. Després de la descoberta, l'interior de la finestra restà tapiat durant uns anys fins que es va descobrir de nou, pas-

sant a recuperar la seva funció.

Columna de cal Planes (abans cal Teixidor). Columna central de pedra, amb basament i capítell molt senzills i un fust a peces. Val a dir que, a banda i banda, presenta dos pilars fets aprofitant pedres d'una vella construcció i entre les quals s'intercalen carreus moderns. Actualment, tant la columna com els pilars suporten l'estructura de la casa actual de cal Planes, i deixen un espai cobert a manera de porxo que manté el caràcter porticat del carrer Major, que també li ve donat pels porxos de cal Masdeuró.

Balconada de l'edifici de l'Ajuntament. Balconada feta de carreus de mida mitjana i gran, molt ben escairats, que se situa a la part baixa de l'edifici de la Casa de la Vila (antigues escoles que avui dia acullen, a més de l'Ajuntament, el consultori mèdic i la farmàcia). La balconada (6,60 m de llarg) és constituïda per un cos superior a manera d'ampitador (alçada: 105 cm) sostingut per 13 mènsules tallades. La resta de l'estructura la forma una mena de peu que arrenca des del mateix carrer (passeig de Ronda), sobresortint uns 150 cm i formant talús amb els cantells arrodonits.

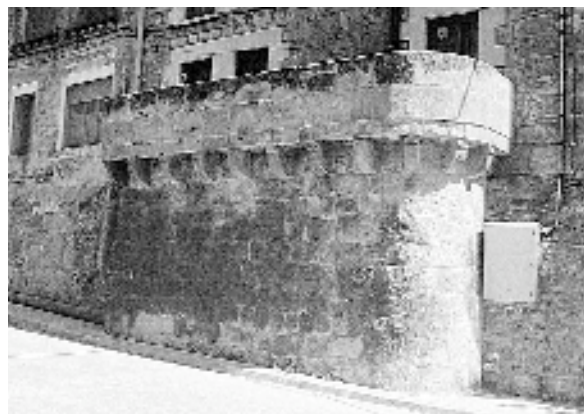
L'obertura que dona a aquesta balconada és nova. La balconada es correspon amb una obra del segle XIX

Finestra geminada

Columna de cal Planes

Balconada de l'Ajuntament

amb regust medievalista propi de l'arquitectura neoromànica. En total fa 4,20 m d'alçada. Com a curiositat, hem pogut constatar documentalment que, entre els projectes de l'arquitecte Elies Rogent hi havia un "Proyecto de unas Casas Consistoriales para el pueblo de Sanahuja", fet en tinta sobre paper tela a escala 1 : 100, de 54 x 47 cm. No sabem si l'encarregat de dirigir l'actual edifici municipal va ser el propi Elies Rogent, arquitecte que va projectar i dirigir l'edifici de la Universitat de Barcelona i la restauració de Santa Maria de Ripoll, entre d'altres. El projecte inicial de "Casas Consistoriales" d'Elies Rogent, que trobem reproduït en l'obra *Elies Rogent i la Universitat de Barcelona*, no s'escau amb l'actual estructura almenys pel que fa al seu aspecte exterior que no recorda la inspiració neoromànica que l'arquitecte plasmà.

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

—*Elies Rogent i la Universitat de Barcelona*. Commemoració del 150è aniversari de la U. B. Barcelona 1988, p. 43.

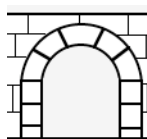
NOTES COMPLEMENTÀRIES

L'actual edifici de l'Ajuntament va ser remodelat després d'un incendi provocat que va destruir-ne tot l'interior. En aquest incendi va perdre's documentació municipal de gran valor.

PORTALS ADOVELLATS DEL CARRER DEL FORN

Població: Sanaüja
Carrer/plaça: c/ del Forn
Distància des de Cervera: 27,5 km
Accés: Carretera

Tipologia: Portals
Època (Èpoques): ss. XVI-XVIII
Estat de conservació: Mitjà
Interès: Baix

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Ingrés a l'habitatge
Actual: Civil/Ingrés a l'habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

Conjunt de tres portals adovellats d'ingrés a tres habitatges del carrer del Forn. La característica constructiva comuna és l'arc de mig punt de dovelles mitjanes i grans, amb obertura proporcionada a dos radis de llum per tres d'alçada total. Aquesta tipologia de portal és força corrent, sobretot durant els ss. XVI i XVII.

Portal de cal Galana. Venint des de la plaça, el por-

Porta de cal Galana

tal de cal Galana se'ns presenta com el més notable dels que trobem en aquest carrer. Actualment es troba situat en una casa de nova planta, corresponent al núm. 17, un cop enderrocada l'anterior. Per això les dovelles conserven encara la numeració pintada per tal de recol·locar-les novament en disposició correcta. Fa 290 cm d'alçada x 210 cm de llum; per tant, no guarda la proporció original de 3 x 2 radis. Les dovelles, de dimensions considerables, fan 120 cm de llarg x 46 cm d'amplada màxima. En una de les dovelles hi apareixen pintades de negre les lletres "Of." i "Ofic." que, com és el cas de cal Carnisser, indiquen un punt d'allotjament d'oficials durant les guerres carlines del segle passat.

Portal de ca l'Ouaire. Situat al núm. 25 del carrer

Portal de ca l'Ouaire

del Forn, és més senzill i té les dimensions més reduïdes, guardant les proporcions de 3 x 2 radis. Presenta el llindar i fa 210 cm d'alçada x 145 cm de llum. Pel que fa a les dovelles, òbviament també són d'una mida inferior respecte de les de cal Galana (60 cm de llargada x 40 cm màxim d'amplada). Conserva un segell ovalat esculpit a la clau amb una data inscrita que no acabem d'identificar.

Portal de ca la Tomasa. En el núm. 27 del mateix carrer. Malmès pel que fa a la clau i les dovelles superiors, ocultades a conseqüència de la construcció d'un balcó modern. Fa 255 cm d'alçada x 120 cm de llum; per tant, no guarda la proporció de 3 x 2 radis. Pel que fa a les mides de les dovelles, aquestes fan 60 cm de llargada x 30 cm d'amplada màxima. També en aquest cas, com a cal Carnisser o a cal Galana, trobem la inscripció "Sold.", equivalent a 'soldat'.

CONTEXT HISTÒRIC

La fi de la guerra civil catalana i del conflicte dels remences va portar estabilitat al camp català que va

facilitar la seva recuperació a partir del s. XVI. D'aquesta època daten nombrosos edificis i obres de reforma o ampliació. El procés d'assimilació de noves formes arquitectòniques al camp no diferirà substancialment de les construccions urbanes, però amb menys vocació decorativa. D'aquesta època daten molts exemples de portals d'arc de mig punt, de grans dovelles amb obertura proporcionada a dos radis de llum per tres d'alçada total.

Portal de ca la Tomasa

BIBLIOGRAFIA/FONTS DOCUMENTALS

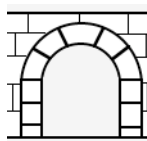
—NADAL, Joaquim: *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII*, vol. 3. Barcelona 1983, ps. 25-31.

—GARRIGA, Joaquim: *L'època del renaixement. s. XVI*, dins "Història de l'Art Català", vol. IV. Barcelona 1986, ps. 82-84.

ELS PORXOS DE LA PLAÇA

Població: Sanaüja
Distància des de Cervera: 27,5 km
Carrer/plaça: plaça Major
Accés: Carretera

Tipologia: Porxos
Època (Èpoques): ss. XVI-XVIII
Estat de conservació: Bo
Interès: Mitjà

UTILITZACIÓ

Original: Civil/Habitatge
Actual: Civil/Habitatge

DESCRIPCIÓ TIPOLÒGICA

La plaça Major de Sanaüja presenta la particularitat i l'atractiu a la vegada de conservar la seva estructura porxada a tot volt, fet que li confereix un caràcter acollidor i alhora majestuós.

Les places porxades, que probablement tindrien el seu origen en l'àgora grega pel que fa a la seva múltiple funció com a lloc d'aixopluc, de reunió i de mercadeig, es popularitzen durant l'època medieval, i tenen continuïtat fins ben entrat el s. XVIII.

*Detall dels arcs apuntats
d'un sector de porxos
de la plaça*

Altres espais coberts

Ens aventurem a afirmar, contràriament a la reiterada insistència d'un passat eminentment i exclusivament medieval de Sanaüja, que la plaça Major nasqué, o si més no s'amplià i prengué més o menys la forma que avui coneixem, a partir de la construcció de la nova església parroquial de Santa Maria durant el s. XVI, fet que ja hauria ocasionat importants modificacions en el paisatge urbà. Tampoc no presenta la plaça de Sanaüja un traçat regular com les places de Vic o del Mercadal de Balaguer, que són el paradigma de les places porxadades a Catalunya.

La de Sanaüja és de forma rectangular, si bé bastant irregular i es troba bastida en un pla inclinat. No sabem fins a quin punt durant el s. XVIII —època de notables reformes i ampliacions tant de l'església com de tot el nucli urbà— el traçat de la plaça es veié afectat. El que sí que es palesa avui en dia, és la manca de regularitat o homogeneïtat entre els mateixos porxos, la configuració dels quals es deu principalment a l'estructura de les façanes que els originen. Tanmateix, els més antics podrien trobar-se al sector sud, entre cal Segimon i cal Xuriquera configurats per un arc apuntat realitzat amb carreus ben tallats, si bé a la part exterior de cal Cinca aquests ja s'adaptaven a la

Interior dels porxos del sector est de la plaça en una imatge probablement dels anys trenta (Arxiu fotogràfic de la Casa Museu Durani Sanpere)

Interior dels porxos de ca l'Enric en una imatge dels anys trenta (Arxiu fotogràfic de la Casa Museu Durani Sanpere)

façana del s. XVIII i adopten una aparença quadrangular.

D'altra banda es lamenta la desaparició a mitjan segle dels primitius porxos del sector sud-oest de la plaça, també d'arc apuntat, en realitzar-se la construcció de la nova casa de cal Ventureta, quan foren substituïts pels pilars arrebossats de l'actualitat. El sector nord-oest, entre cal Roses i cal Mariano, combina els dos sistemes conservant l'anomenat "pilar del rei" a la cantonada del cal Roses, per tractar-se efectivament d'un pilar massís que forma un notable arc apuntat en direcció a cal Farga. El sector nord de la plaça està dominat pels arcs de mig punt de ca l'Alet, mentre que al sector est destaquen els dos arcs rebaixats a ca l'Enric, que com la mateixa casa s'emmarcarien temporalment en el s. XVI.

Al fons, els porxos de cal Roses en una foto dels anys cinquanta (Arxiu fotogràfic de la Casa Museu Durani Sanpere)